856

موسى جارالله.

شريعت اساسلرى

محترم عارف افندى، محترم عبدالله افندى بورناشلرڭ اعانه‌لرى
بركه‌سنده طبع قيلندى.

پتروغراد،
محمد عليم مقصودف مطبعه‌سى.
١٩١٧ سنه.

قران کریم حرمتی حضورنده.

اولگی شریعتلر مدنی قانونلر آراسنده شریعت اسلامیه مرکزینی تعیین ایتمك آرزوسیله شو کتابمی ده یازمش ایدم. اسارت کیچه‌لرینڭ صوڭ دقیقه‌لرنده تمام اولوب، بویوك انقلابڭ اولگی ساعتلرنده کتاب بازارینه چیقدی.

… بته شو بویوك انقلاب
رو … یوزینه سرایت ایدر؛
حا … وك اجتماعی انقلابڭده
بس … تمام تبدیل قیلندقدن
صو … بلکه شریعت اسلامیه
بو … نیت دنیاسنه چیقار؛
عا … سی اسلامیت قوتیله
اص … مناسب درجه سیاسیه
عز … ر، دیدم.

… ملاحظه‌لرم شو بویوك
اما … ره، شادلاندم، امیدم
وت … ی کورمش کبی اولدم.
… مه‌لری شارع حکیمڭ
سن … معصوم امت حریتلی عقلی شریعت
اجتماعیه تألیف ایدر ایسه، شریعت اسلامیه اڭ گوزل اڭ عدالتلی شریعت اولور، مثلی بولنماز بویوك قانون مجله‌سی اولور.

قران کریم حرمتی حضورنده شو بویوك وظیفه امتڭ ذمه‌سنه عهده‌سنه یوکله‌نمش مقدس بر وظیفه‌در.

او بویوك وظیفه یولنده شو کتابم بلکه برکتلی بر بسمله اولور.

۱۹۱۷ سنه مارت. پتروغراد

موسی جارالله.

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPANESİ
KAYİT No. 4910
YER No. A.3529

«وما كنت تتلو من قبله من كتاب ولا تخطه بيمينك. اذا لارتاب المبطلون. بل هو آيات بينات فى صدور الذين اوتوا العلم.»

العنكبوت.

«ذلك نتلوه عليك من الايات والذكر الحكيم.»

آل عمران.

4810

A3529

شريعت اساسلرى

مدنى، سماوى شريعتلره اسلامڭ نسبتى، شريعت اسلاميه حقيقتى اصوللرى منبعلرى، قران كريم مطلبلرينڭ تفصيلاتى، وجود آيتلرينه طبيعت حقيقتلرينه دائر قران كريمڭ بلاغتلى جزالتلى بيانلرى، هر شريعت ده ايكى نوع احكام كليه، حجاب مسئلهلرينڭ حلى، قران كريم ده شعرلك وارمى؟ قران كريمڭ عموميلگى مؤبدلگى، فقه مذهبلرينڭ تاريخلرينه تدوينلرينه اصوللرينه عائد مجمل بر بيان، فقهڭ اصوللرى حقنده مؤلفڭ مذهبى، قران كريم حرمتى حضورنده اهل اسلامڭ بويوك وظيفهسى، خاتونلرڭ حرمتلرى حقوقلرى.

محترم عارف افندى، محترم عبدالله افندى بورناشلرڭ اعانهلرى بركهسنده طبع قيلندى.

Петроградъ.

Типографія М-А. Максутова.

1917.

بسم الله الرحمن الرحيم

شريعت اسلاميه

قران كريم سورة البقره خاتمه‌سنده، زكات آيت كريمه‌لرندن صوك، ربا آيت كريمه‌لرينى تلاوت ايتوب، صوكره ديون آيت كريمه‌لرينى ذكر ايتدى.

زكات - بلا بدل ويرمك، ربا - بلا بدل آلمق اولمق جهتيله برى ديگرينك تمام ضديدر. ديون معامله‌لرى‌ده شو ايكى ضدك برينه تابع اولوب، هم اعانه اولابيلور، هم كسب اولابيلور. اساسلرى تمام مختلف شو معامله‌لرك حكملرى‌ده البته مختلف اولور. آيت كريمه‌لرك ترتيبلرى بركه‌سيله استفاده قيلنه بيله‌جك فائده‌لرك برى شودر.

قران كريمك حكمتلى ادبنه اقتدا ايتوب، بن‌ده فائض مسئله‌لرندن زكات مسئله‌لرينه كوچه‌يم. فائض مسئله‌لرينى اسلام اصوليله اساس جهتيله حل ايتدكدن صوك، زكات مسئله‌لرينك تفصيلاتلى بيانته بسمله قيلمق اوزره، شريعت اسلاميه حقنده نظرمى تقديم ايده‌يم.

بنم نظرمده شريعت اسلاميه: اولگى شريعتلرك تكميل قيلنمش اك گوزل نسخه‌سيدر.

«شرع لكم من الدين ما وصى به نوحاً والذى اوحينا اليك وما وصينا به ابراهيم وموسى وعيسى.»

طبيعت حرمنده، ربوبيت حضانه‌سنده حسابى يوق عصرلر بوينچه تربيه قيلنوب، انسانيت - مدنيت درجه‌لرينه ايرشدى؛ حيات مكتبلرنده الوهيت معلملرى حضورنده درس اوقوب، حيات قانونلرينى، معيشت شريعتلرينى انسانيت اوگره‌ندى. انسان هر نه بيلمش ايسه، اللهك تعليمى اولمق اوزره بيلمشدر.

«اقرأ باسم ربك الذی خلق. خلق الانسان من علق. اقرأ وربك الاکرم. الذی علم بالقلم. علم الانسان ما لم یعلم.»

هر زمانڭ هر مکانڭ هر ملتڭ عدالتلی حقانیتلی شریعتی، بوڭا کوره بنم نظرمده، شریعت سماویه اولور، شریعت الاهیه اولور.

«وان من امة الا خلا فیها نذیر.» - «ولکل قوم هاد» آیت کریمه‌لرىده شو حقیقتی تحقیق ایدر.

مدنی بر ملتڭ شریعتی، نصل ایسه ده، یعنی حکیملرڭ معرفتیله تدوین قیلنمش حکمت ایسه ده، یاخود نبیلرڭ لسانلریله تبلیغ قیلنمش رسالت ایسه ده، هر بری انسانلره اللهڭ عهدیدر، اللهڭ عهدیله انسانیتڭ حملیله عقد قیلنمش معاهده‌در.

«انا عرضنا الامانة علی السماوات والارض والجبال فابین ان یحملنها واشفقن منها وحملها الانسان انه کان ظلوماً جهولا.»

شو معاهدهٔ الاهیه - حیات خصوصلرنده استقامت، هیئت اجتماعیه معامله‌لرنده عدالت حقانیت وظیفه‌لرینه دائر اولور ایدی.

«الم اعهد الیکم یا بنی آدم ان لا تعبدوا الشیطان، انه لکم عدو مبین وان اعبدونی هذا صراط مستقیم.»

عدالت، حقانیت، ادب وظیفه‌لرینڭ هر بری اللهڭ عظمتی حضورنده انسانڭ عبادتی اولوب، ظلم، خیانت، خلاف ادب کبی فسادلرڭ هر بری شیطانڭ غروری قاشنده انسانلرڭ عبادتلریدر.

انسانیت دنیاسنده هر عصرڭ هر ملتڭ شریعتی - شریعت الاهیه ایدی.
عنایت الاهیه هیچ بر عصری هیچ بر ملتی اهمال ایتمه‌دی.

«ایحسب الانسان ان یترك سدی.» - «افحسبتم انما خلقناکم عبثا وانکم الینا لا ترجعون.»

لکن شریعتلر، عصرلرڭ زمانلرڭ ملتلرڭ تفاوتلرینه کوره متفاوت اولوب، تکامل سنت الاهیه‌سنه تابع اولمق اوزره، صوڭ شریعت اولگی شریعتلرڭ تکمیلی کبی اولور ایدی.

مدنیت عصرلری بوینچه زمان الیله اصلاح قیلنه کلمش شریعتلرڭ قانونلرڭ خاتمه‌سنده شریعت سماویه اولمق صفتیله اینمش اسلامیت -

اولگی شریعتلرنڭ قانونلرنڭ صاف جوهرلرینی گوزل اساسلرینی تمام جمع ایتوب، طبیعی نقصانلرینی تکمیل ایتوب، همه شریعتلری نسخ ایتدی، یعنی او شریعتلرنڭ اڭ گوزل نسخه‌سی اولمق شرفیله انسانیت دنیاسنه رحمت عمومیه اولدی.

«قل یا ایها الناس انی رسول الله الیکم جمیعاً.»

«وما ارسلناك الا رحمة للعالمین.»

نبیلرنڭ لسانیله حکیملرنڭ حکمتیله عصرلر بوینچه تعلیم قیلنمش حقوقلرنڭ مقصدلرنڭ اساسلرنڭ وظیفه‌لرنڭ هر بری، تمامیله کمالیله، مقدس سنت الاهیه اولمق صفتیله اسلامیت اساسنده قبول قیلندی؛ اسلامیت تعلیمی - اجتماعی حقیقتلرنڭ اجتماعی حقوقلرنڭ هر بریله تزیین قیلندی.

«اولئك الذین هدی الله فبهداهم اقتده.»

شریعت اسلامیه اصوللری حقنده کتب اسلامیه‌ده بیان قیلنمش تفصیلاتی «قواعد فقهیه» ده (١٤٦ - ٢٢٣) صحیفه‌لرنده یازمش ایدم. یتمش یدی صحیفه‌ده اسلامیت اساسلرینی تفصیل ایتمش ایدم. قران کریمڭ اسلامیتڭ علویتلرینه قدسیتلرینه نسبتله بنم بیانلرمڭ قصوری وار ایسه‌ده، مبالغه‌سی خطاسی یوق ایدی.

«قواعد فقهیه» ده ١٩٣نچی قاعده‌یی ١٩٤نچی قاعده شرحیله آچیق اثبات ایتوب، کتب اسلامیه‌ده بیان قیلنمش اسلامیت اساسلرینی اجمال ایتمش ایدم.

(١٥٢ - ٢٣٢) صحیفه‌لرده بیان قیلنمش آلتی قاعده ایضاحاتی - فقه کتابلرینڭ همه‌ده بوتون شریعتڭ زبده‌سی اولمق اوزره یازلمش ایدی.

«انسانلرنڭ مصلحتلرینه، هیئت اجتماعیه صلاحنه منفعتنه خدمت ایده‌بیلور هر بر شی - مشروعدر.» دیمش ایدك.

«انسانلرنڭ حیاتلرینی آسانلاشدرمق قصدیله اختراع قیلنور ارتفاقلر؛ عمومی اشلری اداره ایچون وضع قیلنور نظاملر؛ دولت اشلرینی ترتیب ایتوب، عدالتی اقامت ایتمك ایچون تدوین قیلنور قانونلر؛ انسانلرنڭ ترقیات عقلیه‌لرینه خدمت ایدر علوم معارف صنائع؛ انسانلرنڭ اخلاقنه گوزللك ویره‌بیلور تربیه اصوللری؛ وجودلرینه قوت هم صحت ویرور

ریاضتلر؛ انسانلرنگ معامله‌لرنده معروف مقبول عادتلر - شریعت اسلامیه نظرنده سنت الاهیه اولمق اوزره مشروعدر، بلکه مطلوبدر.» دیمش ایدنگ.

هیئت اجتماعیه‌ده عمل دستوری اولابیله‌جك سنت ایکی نوعدر: ۱) بری سنت نبویه‌در، قران کریمنگ دلالتیله، شارع حکیمنگ قولیله عملیله ثابت اولور. ۲) دیگری سنت وضعیه‌در، اهل علمنگ معرفتیله، حیات تجربه‌سیله وضع قیلنور. شو سنت - اولگی سنت کبی شرع شریفنگ بویوك بر رکنیدر.

«من سن فی الاسلام سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها من بعده؛ ومن سن فی الاسلام سنة سیئة فله وزرها ووزر من عمل بها من بعده.» حدیثی - صحابی جریر بن عبدالله البجلی حضرتلرندن حدیث کتابلرنده روایت قیلنمشدر.

سنت حسنه وضع ایتمگی شارع حکیم حضرتلری مشروع ایتمش. او سنتله عمل ایده‌جك آدملره اجرلر وعد قیلوب؛ وضع ایتمش اهل علمی اهل همتی تکریم احترام طریقیله، اجرلرینی نهایتی یوق قدر تضعیف ایتمش؛ هیئت اجتماعیه مصلحتلرینه خدمت ایده‌بیله‌جك قانونلری نظاملری وضع ایتمك وظیفه‌لرینه اهل علمی ترغیب ایتمش.

شارع اکبر رسول کریم علیه الصلاة والسلام حضرتلرینگ شو خطابی اسلام فقیهلری ایچون‌ده غایت مهم غایت بویوك ارشاد اولابیلور ایدی.

طبیعت دنیاسنده تصرف وظیفه‌لرینه خلیفه قیلنمش انسان تشریع وظیفه‌لرینه‌ده البته خلیفه قیلنمشدر. «انی جاعل فی الارض خلیفه» خطاب الوهیتی ایکی خلافتی‌ده، یعنی طبیعت‌ده خلافتله تشریع‌ده خلافتی‌ده البته احاطه ایدر. جسارتله، ایمان لسانیله سویله‌یم، البته ایکی خلافتنگ هر بری اراده قیلنمشدر. صاد سوره‌سننگ آیت کریمه‌سی بونی بیان ایدر:

«یا داوود انا جعلناك خلیفة فی الارض، فاحکم بین الناس بالحق ولا تتبع الهوی، فیضلك عن سبیل الله.»

شو آیت کریمه‌ده خلیفه‌لك شرفنه حکم ایتمك وظیفه‌سی حکم ایتمك اقتداری تفریع قیلنلدی. حکم - قضا، تشریع، افتا معنالرینه اطلاق قیلنور.

خلافت - نیابت معناسنده ایسه، خلیفه اصیلنڭ وکیلی اولوب، اصیلنڭ بوتون وظیفه‌لری بوتون حقوقلری خلیفه اقتدارینه البته داخل اولور، بونگا کوره،

«واذ قال ربك للملائکة انی جاعل فی الارض خلیفه» آیت کریمه‌سنده‌گی خلیفه‌لك تشریع وظیفه‌لرنده خلیفه‌لگی‌ده البته افاده ایدر.

نوع انسان یر یوزنده خلیفه‌لك شرفیله تکریم قیلنمش ایسه، تشریع خلیفه‌لگی ده آیت کریمه ده اراده قیلنمش اولور ایسه، امتلرنڭ هر برینه احسان قیلنمش تشریع شرفلرندن نبی محترم محمد علیه الصلاة والسلام حضرتلرینڭ امتی‌ده محروم اولماسه کرك.

یالگز اجتهاد شرفی توگل، بلکه هر خصوص‌ده تشریع اقتداری ده امت اسلامیه ده تا ابد البته باقیدر، باقی اولور.

اگرده تشریع اقتداری امت اسلامیه‌ده بولنماسه ایدی، «کنتم خیر امة اخرجت للناس» خطابی-امت محمدیه حقنده درست اولابیلورمی ایدی؟ اجتهاد شرفلرندن، تشریع اقتدارندن محروم امت- بوتون امتلره برکت اولابیله‌چك الڭ خیر امت اولابیلورمی؟ البته یوق.

شریعت اسلامیه- نبیلرنڭ لسانیله تبلیغ قیلنمش اولگی شریعتلرنڭ، حیات اقتضاسیله حیات تجربه‌سیله وضع قیلنمش حقوقلرنڭ قانونلرنڭ گوزل مکمل نسخه‌سیدر، دیدك؛ اولگی شریعتلرنڭ قانونلرنڭ گوزللرینه نسخه اولدی، اولگی امتلرنڭ باطل عادتلرینی نسخ ایتدی، ابطال ایتدی، دیدك. بنم نظرم شویله‌در، اوزی حقنده اسلامیتڭ‌ده دعواسی شودر.

شویله اولمق صفتیله شریعت اسلامیه‌ده بویوك بر فوق‌العاده‌لك، بر خارق‌العاده‌لك واردر: عربستان کبی بر بدویت دنیاسنده، محمدالامین کبی تمام امی بر بشر طرفندن، اسلامیت کبی بویوك بر دین غایت گوزل بر شریعت وحی یولیله روح القدس تلقیناتیله باشلاندی، اون بش یگرمی سنه ایچنده تکمیل قیلندی؛ سماوی کتابی الڭ گوزل بر کتاب اولوب، نبوی سنتلری الڭ جامع بر حکمت اولدی.

شو حقیقت، هر نه قدر فوق‌العاده خارق‌العاده ایسه‌ده، کون کبی آچیق بر حقیقت تاریخیه‌در، اوزینڭ حقلغنه برهـان قیلمق اوزره شو بویوك حقیقتی قران کریم تقدیم ایدر ایدی.

«وما کنت تتلو من قبله من کتاب ولا تخطه بیمینك اذا لارتاب المبطلون بل هو آیات بینات فی صدور الذین اوتوا العلم.»
سورة‌العنکبوت.

«قل لئن اجتمعت الانس والجن علی ان یأتوا بمثل هذا القران لا یأتون بمثله ولو کان بعضهم لبعض ظهیراً.» سورة‌الاسرا.

عقلڭ قلبڭ روحڭ بوتون قدرتی بوتون قابلیتی، انسانڭ الوهیتله علاقه‌سی یاخود علاقه‌سزلگی قطعی براهین قوتیله اثبات یـا ابطال قیلنمامش ایکن، وحی کبی نزول کبی واقعه‌لری انکار ایتمك علم شرفنه هیچ بر صورتله مناسب اولماز. انکار قیلنور ایسه، غرور ظلمتی اولور؛ ایمان نورینڭ قدسیتنه قوتنه ذره قدر خلل ویرمز.

لکن اسلامیتڭ مقدس شریعتڭ بنـم نظرم‌ده عظمتی قدسیتی - فوق‌العاده‌لگی جهتیله توگل، بلکه حقیقت فلسفیه‌سیله‌در، انسانلری حیات‌ده عدالت حقانیت یوللرینه کوندوره بیله‌چك تعلیماتیله‌در، پاك بویوك فطرت اصلیه‌لرینه هدایت ایده‌بیله‌چك قوتیله‌در.

«رسول من الله یتلو صحفاً مطهرة، فیها کتب قیمه.»

«فاقم وجهك للدین حنیفاً. فطرت الله التی فطر الناس علیها. لا تبدیل لخلق الله. ذلك الدین القیم.»

اولگی شریعتلرڭ اساسلرینی گوزل جهتلرینی تمامیله کمالیله جمع ایتوب، حیاتڭ هر بر ضرورتنه هر بر حاجتنه هر بر کمالنه مساعده‌سیله‌در - مقدس شریعتڭ بنم نظرم‌ده عظمتی قدسیتی.

شریعتڭ ایکی بویوك منبعی واردر: ۱) بری سنت نبویه، ۲) دیگری قران کریم.

سنت نبویه: شارع حکیمڭ سوزلری، اشلری، مساعده‌لری.

سنت نبویه اکثریتله قران کریمڭ بیانی اولور: مجمللرینی تفصیل ایدر،

مشكللرينى، وار ايسه، بيان ايدر، تفسير ايدر، موجزلرينى بسط ايدر.

«وانزلنا عليك الكتاب لتبين للناس ما نزل اليهم.»

«وما انزلنا عليك الكتاب الا لتبين لهم الذى اختلفوا فيه وهدى ورحمة لقوم يومنون.»

سنت نبويه، قران كريمڭ بيانى اولمايوب، احكام وضع ايده‌بيلور. شو قسم، بيان قسمنه نسبتله آز ايسه‌ده، اوز باشنه كوبدر.

«وما آتاكم الرسول فخذوه، وما نهاكم عنه فانتهوا.»

قران كريم: رسالتڭ برهانيدر، شريعتڭ كليه‌سيدر اساسيدر، عقلڭ قلبڭ نوريدر، بنم نظرمه كوره، بوتون وجودڭ موجز ترجمه‌سيدر.

قران كريم عصر رسالتده يگرمى اوچ سنه ايچنده ايندى. شريعتڭ كلى قاعده‌لرى، عمومى تعليملرى، مؤبد اساسلرى تماميله مكه‌ده اينوب، مدينه آيت كريمه‌لرى تكميل ايدى، توسيع ايدى، بعضاً تحديد اولور ايدى.

«ان الله يأمر بالعدل والاحسان وايتاء ذى القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى. يعظكم لعلكم تذكرون.» كبى

«خذالعفو وأمر بالعرف واعرض عن‌الجاهلين» كبى آيت كريمه‌لر مكه‌ده ايندى.

مكى آيت كريمه‌لرده انسانلرڭ صلاحنه، حياتڭ ادبنه مصلحتلرينه عائد هر بر كمال هر بر خير تحديدسز تعليم قيلنور ايدى. صلاح بوتون كماليله مطلوب ايدى؛ گوزل اخلاق، علويتلى ادب، عدل، احسان، وفا كبى شيلر بوتون غايه‌سيله طلب قيلنور ايدى؛ فساد اولابيلور هر بر اش بوتون فروعاتيله نهى قيلندى. بوڭا كوره اهل اسلام هر خصوصده كمالڭ غايه‌سيله عمل ايدرلر ايدى. انفاق وظيفه‌سى، مثلاً، محدود توگل ايدى، او وقت مومن اوزيناڭ همتيله اختياريله انفاق ايدر ايدى. مؤمنلرڭ هر برنده او وقت ايثار فضيلتى غالب ايدى؛ صلح اساسى‌ده سلام اساسى‌ده او وقت غالب ايدى.

مدنى آيت كريمه‌لرده مكى آيت كريمه‌لرڭ اساسلرى تكميل قيلندى توسيع قيلندى؛ بعض خصوصلرده تحديد ايندى. لكن مكه

عزیمتلرینی نسخ یولیله توگل، بلکه رخصت یولیله توسیع یولیله ایدی.

مثلاً: مدافعه مشروع اولدی، لکن عفو طریقیله صبر ایتمك افضل ایدی. «وان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به. ولئن صبرتم لهو خیر للصابرین.»

مثلاً: انفاق حصه‌سی تحدید قیلندی. الـُ اكثری خمس اولمق اوزره انفاق حصه‌سی دورت درجه قیلندی: ١) خمس؛ ٢) نصف خمس؛ ٣) ربع خمس؛ ٤) ثمن خمس. لکن بلا تحدید انفاق همتی همان مشروع بلکه مطلوب قالدی: «ویؤثرون علی انفسهم ولو کان بهم خصاصه.»

قران کریمڭ آیت کریمه‌لرینی تاریخ ترتیبیله اعتبار ایدر ایسه‌ك، دینڭ حیاتڭ اصولنه عائد کلی قاعده‌لر ضرور اساسلر تمامیله مکه‌ده اینوب، شو اصولڭ تفصیلاتی جزئیاتی توسیع تکمیل یولیله مدینه ده بیان قیلندی. مدنی آیتلر مکی آیتلرڭ تفصیلات بیانیه‌سی اولور.

شریعت اسلامیه‌ده معتبر ضروری مقصدلر: ١) حفظ دین، ٢) حفظ نفس، ٣) حفظ عقل، ٤) حفظ مال، ٥) حفظ نسل، ٦) حفظ عرض - شو ضروری مقصدلرڭ اصولنه عائد آیت کریمه‌لر یا تفصیلاً یا اجمالاً مکه‌ده ایندی. دینڭ بش رکنی: ١) ایمان، ٢) صلات، ٣) زکات مکه آیت کریمه‌لریله بیان قیلنوب، ٤) روزه، ٥) حج - سنت ابراهیم اولمق اوزره مکه‌ده مشروع اولوب، مدینه آیت کریمه‌لری تکمیل ایتدی. حتی مدینه‌ده مشروع اولمش جهاد - مکه‌ده امر قیلنمش «الامر بالمعروف والنهی عن المنکر» وظیفه اصلیه‌سنه بر فرع کبی ایدی.

ابراهیم بن موسی الشاطبی حضرتلری «الموافقات» ڭ ٣نچی جزءنده، (٢٢ - ٢٣) صحیفه‌لرنده دیمش:

«کل دلیل شرعی ثبت فی الکتاب الکریم مطلقاً غیر مقید، ولم یجعل له قانون ولا ضابط مخصوص فهو راجع الی معنی معقول وکل الی نظر المکلف. وهذا القسم اکثر ما تجده فی الامور العادیة التی هی معقولة المعنی کالعدل والاحسان، والعفو والصبر والشکر فی المأمورات؛ والظلم والفحشاء والمنکر والبغی ونقض العهد فی المنهیات. وکل دلیل ثبت فیها مقیداً غیر مطلق

وجعل له قانون وضابط فهو راجع الی معنی تعبدی لا یهتدی الیه نظر المکلف لو وکل الی نظره. اذ العبادات لا مجال للعقول فی اصلها، فضلاً عن کیفیاتها. وکذلك فی العوارض الطارئة علیها، لانها من جنسها، واکثر ما یوجد فی الامور العبادیة. وهذا القسم کثیر فی الاصول المدنیة. لانها فی الغالب تقییدات لبعض ما تقدم اطلاقه، او انشاء احکام واردات علی اسباب جزئیة.»

یعنی: انسانڭ حیاتنه عائد تعلیماتی شریعت اسلامیه ایکی طریقله افاده ایدر: ۱) بری تحدید، تعیین طریقی، ۲) دیگری تحدیدسز بیان طریقی.

عبادتلری هم بر حال‌ده بقاسی مطلوب شیلری تعلیم خصوصلرنده شارع حکیم تحدید طریقنه سلوك ایدر. او شیلرڭ رکنلرینی شرطلرینی ادبلرینی تمامیله تعیین ایدر. عبادتلر، اسلامیت سنتی اولمق اوزره نقل قیلنه‌کلور. عادتلر هر بری شو طریقله تعلیم قیلنمشدر. اهل اسلامڭ لسانلرینی توحید شعاریله تزیین ایتوب، یوزلرینی بر قبله‌یه یونه‌لدرتمش اسلامیت ـ هر یرده هر عصرده بولنور مسلمانلره بر سیما بر روح ویرمك تدبیریله اولسه کرك، ملیت محافظه‌سنه عائد آیینلری تحدید یولیله کوسترمشدر.

امور عادیه‌ده، یعنی دولت‌ده عدالتی اقامت مقصدلرینه، هیئت اجتماعیه‌ده انتظام هم امن خصوصلرینه، خانه تدبیرینه، عائله حاللرینه، اخلاق تربیه‌سنه عائد تعلیم خصوصلرنده شارع حکیم تحدیدسز بیان طریقنه سلوك ایتمشدر. عقلڭ دلالتیله، طبع سلیمڭ ذوقیله، بصیرتڭ، رهبرلگیله شارع حکیم اکتفا ایتمشدر. اوزلرینڭ فائده‌لرینه انسانلرڭ حرصلری رغبتلری، ضرردن مفسده‌دن بالطبع نفرتلری حسبیله، عقل صحیح قلب سلیم اویله شیلرده البته مهتدی اولور. دولت‌ده عدالتڭ، هیئت اجتماعیه‌ده انتظامڭ، خانه‌لرده تدبیرڭ، عائله‌ده گوزل مناسبتڭ، اخلاق تربیه‌سنڭ حسنی هم ضرورتی عقلڭ اوزینه، شعور طبیعی اقتضاسیله، البته معلوم اولابیلور.

هم‌ده ملتلرنڭ طبیعتلری، زمانلرنڭ حاجتلری، مکانلرنڭ خصوصیتلری هر جهتله متفاوت اولور. هر ملت اوزینڭ عصرینه اوزینڭ اقلیمنه اوزینڭ طبیعتنه کوره - انتظام قانونلرینی عدالت اصوللرینی اداره اساسلرینی اوزینڭ عقلیله تجربه‌سیله اختیاریله انتخاب ایدر.

هر ملت‌ده هر یرده هر وقت‌ده ایریشه بیلمش حسابی یوق نبیلرنڭ حکیملرنڭ حضانه‌سنده، حسابی یالگز الله حضرتلرینه معلوم عصرلر بوینچه تربیه قیلنوب، انسانڭ عقلی رشد درجه‌سنه، بالغ اولمق شرفنه ایرشدی. او وقت انڭ صوڭ معلم اولمق اوزره، نبی اسلام محمد علیه الصلاة والسلام حضرتلری کوندورلمش ایدی.

وصیلرنڭ حمایه‌سندن ولیلرنڭ تربیه‌سندن بوندن صوڭ عقلڭ آزاد اولاچغی - کتاب هم حکمتڭ انڭ بویوك معلمی شارع کبیر نبی اسلام خاتم الانبیا محمد امینڭ بلیغ لسانیله مدینه‌ده اولگی سنه‌لرده «ولکن رسول الله وخاتم النبیین» عباره جزیله‌سیله بوتون انسانیت عالمنه اعلان قیلندی.

انسانیت ایچون، سمای الوهیتدن عرش عزتدن اینمش بشارتلرنڭ انڭ بویوگی - شو بشارت الاهیه‌در: عقلڭ اهلیتی، ولایتی، وصیلر حمایه‌سنده حقوقسزلقدن، ولیلر تربیه‌سنده شاگردلکدن نجاتی «خاتم النبیین» مهریله تصدیق قیلندی.

نبوتڭ ختامی - بلوغ، رشد، اهلیت، ولایت، اختیار شرفلرینه عقلڭ وصولی دیمکدر.

بوڭا کوره، قران کریم عموم انسانلره خطاب ایدر ایکن - کوزلری آچیق، عقللری کامل، رشید انسانلره بویوك حکیملرنڭ وصیتلری اسلوبنده خطاب ایدر: عدل، اصلاح، معروف، احسان، عفو کبی کلی هم جامع تعبیرلر ایله انسانلری استقامت یوللرینه ارشاد ایدر؛ ظلم، فساد، عدوان، خیانت کبی عمومی مفهوملر دائره‌سنه داخل اولابیلور هر بر اشدن هر بر سوزدن تنفیر هم نهی ایدر؛ اوفاق تفاصیلدن جزئیاتدن اعراض ایدر.

هم طلب‌ده هم نهی‌ده موجز عمومی خطابلرله قران کریمڭ اکتفاسی - انسانڭ تربیه قیلنمش عقلنه، تجربه کورمش اختیارینه شارع حکیمڭ اعتمادی جهتیله‌در.

انسانڭ اوز خیرینه رغبت ایدر حرصی، خیرلری شرلردن ضررلری فائده‌لردن فرق ایده‌بیلور ذوق سلیمی، مصلحتلری مفسده‌لری تعیین ایده‌بیلور بصیرتی، هر خصوص‌ده اڭ گوزللری انتخاب ایده‌بیلور اختیاری - عنایت الاهیه ایله احسان قیلنمش شو گوزل صفتلرڭ هر بری انسان‌ده بولنوب، عصرلر بوینچه تربیه قیلندقدن صوڭ، شارع کریم الله رب العالمین حضرتلرینڭ اعتمادینه انسان البته اهلیت کسب ایتمش اولور. انسانڭ شرفی کرامتی، شارع کریمڭ حکمتی بونی اقتضا ایدر، عقلڭ هم اختیارڭ فعالیتی‌ده بونی طلب ایدر.

آرامق، بولمق - انسانڭ عقل، اراده، اختیارینی تربیه ایدر. هر شی حاضرلنمش اولسه ایدی، انسان تنبل اولور ایدی؛ هر شی بیان قیلنمش اولسه ایدی عقلڭ اهمیتی قالماز ایدی، انسانڭ اختیارنده فعالیت بولنماز ایدی.

اوزینڭ حیاتی ایچون لازم غداء، لباس، مسکن کبی حاجتلرینی انسان نصل آرار بولور ایسه، مدنیتی ایچون لازم تدبیرلری قانونلری اویله آرار، اویله بولور. او بری طبیعت خزینه‌لرندن، شو بری تاریخ بقیه‌لرندن، قران کریم آیت کریمه‌لرندن، نبیلرڭ حکیملرڭ تعلیملرندن آرانور، بولنور؛ اولگی حاجتلرنده فائده‌یی ضرردن نصل فرق ایدر ایسه، شو صوڭ حاجتلرنده مصلحتی مفسده‌دن اویله تمییز ایدر.

بوڭا کوره، رشد درجه‌لرینه ایرشمش آدم - اهل اولدی‌ده یر یوزنده اللهڭ خلیفه‌سی قیلندی. خلافت شرفی - کرامت ایدی، یعنی طبیعت مکتبلرنده، هیئت اجتماعیه کلیه‌لرنده درس اوقوب امتحان طوتمش آدم بالالرینه تکریم یولیله ویرلمش «امتیاز» ایدی «تحسین» ایدی، «مکافات» ایدی؛ حقوقشناسلق، شارعلك دیپلومی ایدی.

قران کریم هر بر آیت کریمه‌سنده توگل ایسه، البته هر بر صحیفه‌سنده، انسانڭ نظرینی اعتباریني وجود صحیفه‌لرنده قدرت الاهیه قلمیله یازلمش طبیعت آیتلرینه، هم‌ده اولگی امتلرڭ تاریخ صحیفه‌لرنده عدالت الاهیه قلمیله یازلمش اجتماع آیتلرینه ارشاد ایتمشدر.

انسان بوتون معلوماتلرینی شو ایکی بویوك دفتردن: طبیعت دفتریله اجتماع دفترندن استفاده ایدر. شو ایکی بویوك دفترڭ هر بر صحیفه‌سی هر بر انسان قاشنده آچیقدر. انسان برندن بوتون علوملری، برندن حیات حقوقلرینی وظیفه‌لرینی ادبلرینی اوگره‌نور. بوڭا کوره قران کریم وجود صحیفه‌لرینه ده اجتماع صحیفه‌لرینه ده انسانڭ نظرینی اعتبارینی ارشاد ایتمشدر. هر برندن استنباط ایتمك مساعده‌سیله. بوڭا کوره،

نصوصڭ دلالتی کبی تاریخڭ شهادتی ده معتبر اولور؛ شارعڭ طلبی کبی عقلڭ‌ده اجتماعڭ‌ده طلبی معتبر اولور. نصوص شرعیه‌دن شارع کریمڭ قصدینی عقل استنباط ایده بیلور ایسه، شواهد تاریخیه دن خالق حکیمڭ قصدینی البته استنباط ایده‌بیلور. هیئت اجتماعیه حاللری، تاریخ واقعه‌لری عبرتلری علوم فقهیه‌ده بوڭا کوره اصول فقهیه کبی اعتبار قیلنمق لازم اولور. احکامڭ اصول شرعیه‌سی، حقوقلرڭ منبعلری کتاب، سنت، اجماع، قیاس رکنلرینه منحصر اولاماز؛ هیئت اجتماعیه حاللری ده، تاریخڭ عبرتلری ده شو دورت اصول کبی اصول اولور.

حکیم مطلق اوزینڭ حکمتیله وجود آیتلرینی انسانلرڭ کوزلری عقللری قاشنه اعتبار ایچون وضع ایتمش ایسه، او آیتلردن استفاده‌یی اوزینڭ کلامیله البته منع ایتمز. یوقسه، شارع حکیم اوزینه اوزی تناقض ایتمش اولور ایدی، اوزینڭ حکمتلرینی اوزینڭ کلامیله ابطال ایتمش اولور ایدی.

قران کریمڭ اسلامیتڭ مؤبدلگی عمومیلگی یالگز شو جهتله در: انسانیتڭ بوتون مصلحتلرینه مدنیتڭ هر بر حالنه اسلامیتڭ وفاسی ده یالگز شو فضیلتیله در.

قران کریمڭ غایت آچیق شهادتنه کوره، نبی اسلام علیه الصلاة والسلام حضرتلرینڭ بوتون فضیلتلری همه کماللری همه امتیازلری میراث اولمق اوزره امتنه قالمشدر. امت بوتون خیراتلرینی، همه برکتلرینی وهبی کسبی همه فضیلتلرینی منبع نبوتدن اقتباس ایتمشدر.

نبی ـ معصوم، شریعتی ده معصوم، امتی ده معصوم اولدی. نبی ـ شارعدر، شریعت وضع ایدر. شارعلك شرفی، قانون وضع ایتمك اقتداری ـ امت اسلامیه فردلرینه مجتهدلرینه ده احسان قیلنمشدر.

شو علویتلی حقیقتی قران کریم آیت کریمه‌لری تأیید ایدر:

١) ان الله وملائکته یصلون علی النبی ـ هو الذی یصلی علیکم وملائکته لیخرجکم من الظلمات الی النور.

اللهك هم ملکلرك صلاتلرینه استحقاق کبی غایت بویوك فضیلتده امت اسلامیه شارع کریم حضرتلرینه اشتراك ایتمش.

٢) ولسوف یعطیك ربك فترضی ـ لیدخلنهم مدخلاً یرضونه. ـ رضی الله عنهم ورضوا عنه.

٣) ویتم نعمته علیك ـ ولکن یرید لیطهرکم ولیتم نعمته علیکم.

٤) وان لك لاجراً غیر ممنون ـ فلهم اجر غیر ممنون.

نعمتلرك کماللرك هر برینی بلا حساب بلا انقطاع بلا منت احسان ایتمك خصوصلرنده شارع کریم حضرتلرینه امتی هر جهتله شریك قیلنمشدر.

٥) الم نشرح لك صدرك ـ افمن شرح الله صدره للاسلام فهو علی نور من ربه.

٦) واجتبیناهم وهدیناهم الی صراط مستقیم ـ هو اجتباکم وما جعل علیکم فی الدین من حرج.

٧) ثم اورثنا الکتاب الذین اصطفینا من عبادنا.

شو اوچ آیت کریمه‌ده شرح صدر، اجتبا، اصطفا فضیلتلرنده امت اسلامیه‌یی نبیلره مساوی ایتمش قران کریم.

٨) قل الحمد لله. وسلام علی عباده الذین اصطفی ـ واذا جاءك الذین یؤمنون بایاتنا فقل سلام علیکم.

اللهك سلامنه امت اسلامیه نبیلر کبی مستحق قیلنمشدر.

٩) کذلك لنثبت به فوادك ـ یثبت الله الذین آمنوا بالقول الثابت فی الحیاة الدنیا.

١٠) لاغوینهم اجمعین الا عبادك منهم المخلصین. ـ کذلك لنصرف عنه السوء والفحشاء انه من عبادنا المخلصین.

خطادن گناهدن سيئەلردن ضلالدن عصمت حقنده امت اسلاميه نبيلره مساوى قيلنمشدر.

١١) لتحكم بين الناس بما اراك الله - ولقد يسرنا القران للذكر فهل من مذكر.

قران كريم فرمانيله حكم ايتمك شارع حكيم حضرتلرينه نصل تيسير قيلنمش ايسه، امتنه ده تمام اويله تيسير قيلنمشدر.

١٢) يا ايها الذين آمنوا اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولى الامر منكم.

شو آيت كريمه عبارەسنه كوره امت اسلاميه ده اهل علمانڭ اهل اختصاصڭ قرارى اللهڭ هم رسولڭ قرارى كبى نافذدر، اطاعت واجب اولور.

تشريع اقتدارى حقنده شو آيت كريمه آيت قطعيه در.

١٣) ولكن رسول الله وخاتم النبيين - كنتم خير امة اخرجت للناس.

يعنى: انبيا آراسنده نبى اسلام نصل ممتاز ايسه، امملر آراسنده امت اسلاميه اويله ممتازدر.

١٤) ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك وما تأخر - ليدخل الله المومنين والمومنات جنات تجرى من تحتها الانهار خالدين فيها ويكفر عنهم سيئاتهم.

مغفرت عصمتڭ بر نوعيدر. شو فضيلت ده ده امت اوزينڭ پيغمبرينه اشتراك ايتمشدر.

١٥) هر نمازده هر قعده ده سلام - السلام عليك ايها النبى ورحمة الله وبركاته، السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين.

هر نمازده بوتون امتڭ سلامنه نائل اولمق كبى بويوك فضيلت ده امت اسلاميه نبيلره هم ده بويوك پيغمبرينه شريك اولمشدر.

١٦) اللهم صل على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد كما صليت على سيدنا ابراهيم وعلى آل ابراهيم. اللهم بارك على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد كما باركت على سيدنا ابراهيم وعلى آل سيدنا ابراهيم.

هر ثانيه ده بوتون يريوزنده همه اهل اسلامڭ اخلاصلى لسانيله شو مبارك دعا الوهيت قبلەسنه اجابت يوليله عرض قيلنوب طورر.

شو قدر عصرلر بوینچه اسلام محرابلرنده دوام ایتمش اخلاصلی دعا ایندی قبول قیلنمش اولسه کرك.

آل ابراهیم ده شریعت صاحبی نبیلر وار ایدی. اگر ده بزم امت اسلامیه ده شریعت وضع ایده بیلور اهل علم بولنماز ایسه، یاخود بر وقت بولنوب ده ایندی قالمامش ایسه، آل ابراهیم ده وار اڭ بویوك برکتدن امت اسلامیه محروم قالمش اولور، بوتون امتڭ اخلاصلی دعاسی مردود اولمش اولور.

رسالتڭ بوتون خصوصیتلرینی، نبوتڭ بوتون برکتلرینی امت اسلامیه نبی اسلام حضرتلرندن اقتباس ایتمش ایسه، نبی اسلامڭ همه حقوقلرینه همه ولایتلرینه کرامتلرینه امت اسلامیه وارث اولمش ایسه، تشریع قوتی بوتون کمالیله امت اسلامیه ده البته بولنور.

قران کریم بوتون آیت کریمه‌لریله، حکمت نبویه بوتون حدیثلریله، حیات انسانیه بوتون سنت الاهیه‌لریله انسانلرڭ استفاده نظرلری قاشنده بوتون صحیفه‌لریله هر وقت آچیق طورر ایکن، امت اسلامیه تشریع شرفلرندن تشریع اقتدارندن هیچ بر وقت محروم قالماز.

شریعت اسلامیه، تشریع اقتدارینی حائز معصوم امت اسلامیه‌سیله برابر تا ابد انسانیت دنیاسنده عزتله شرفله البته قالاچقدر.

«هو الذی ارسل رسوله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله.»

قران کریمڭ نصوصیله شارع حکیمڭ معصوم لسانیله بیان قیلنمش احکام ـ ایکی نوع اولور: ١) بری ـ احکام ابتدائیه، ٢) بری ـ احکام وفاقیه.

احکام ابتدائیه ـ خصوصیتلرڭ برینه تابع اولمایوب، انسانلرڭ انسانیت جهتیله ضرورتلرینه حاجتلرینه کماللرینه حقوقلرینه وظیفه‌لرینه ادبلرینه عائد هر بر حکم. شارع طرفندن باشلانوب وضع قیلنمش، تعلیم قیلنمش اولمق جهتیله، یا خود. فطرت اصلیه حکمی اولمق صفتیله احکام ابتدائیه تسمیه قیلنور.

مالكڭ قانڭ عصمتنه دائر بیانلر، ان الله یأمر بالعدل والاحسان، خذ العفو وأمر بالعرف کبی آیت کریمه‌لر، نکاح، طلاق، مبادله کبی حکملر - هر بری احکام ابتدائیه در.

تفصیلات جهتیله احکام ابتدائیه‌ده تبدل بولنه‌بیلور ایسه‌ده اساس جهتیله احکام ابتدائیه عمومی اولور، دائمی اولور.

احکام وفاقیه - عصرڭ درجه‌سنه، وقتڭ اهمیتنه، مکانڭ حالنه، امتڭ طبیعت ادبیه‌سنه، احوالڭ اقتضاسنه، حالڭ خصوصیتنه کوره، وضع قیلنمش هر بر حکم.

مثلا: رقیقلك مسئله‌سی کبی. خلقڭ حالنه کوره، اقتصادی معامله‌لرڭ‌ده اقتضاسنه کوره، اولگی شریعتلرڭ هر برنده رقیقلك مسئله‌سی وار ایدی. وقتنه کوره بلکه ضرور اولمشدر. بایتاق عصرلر بوینچه دوام ایتوب، نهایت، شریعت اسلامیه رقیقلگی تمام ابطال ایتدی. «قواعد فقهیه»‌ده (١٩٣ - ١٣٨) صحیفه‌لرده رقیقلك مسئله‌لرینی بیان ایتمش ایدم. «خلق نظرینه»‌ده (٤٣ - ٤٤) صحیفه‌لرده ملاحظه‌لرمی‌ده یازمش ایدم.

سماوی دینلرده رقیقلك مشروعیتی احکام وفاقیه‌در، یعنی خلقڭ زمانڭ حالنه حاجتنه موافقتله اقرار قیلنمش احکام جمله‌سندندر.

سماوی شریعتلرڭ هر برنده خاتونلرڭ حجابی‌ده احکام وفاقیه‌دندر، خلقڭ غیرت ادبیه‌سنه ادبی نظرینه کوره معروف بر عادت اولمش حجاب سماوی شریعتلرڭ هر برنده اقرار قیلنمش ایدی. تورات‌ده سفر التکوینڭ (٣٨ - ٢٤) فصللرنده ابراهیم علیه الصلاة والسلام حضرتلرینڭ عصرنده حجابڭ معروفلگی بیان قیلنمشدر.

حجابڭ انواعی واردر: ١) بوتون یوزی ستر ایدر ایسه، برقع اولور. برقع خاتونلره مخصوصدر. قناع ایسه، مشترکدر.

وکنت اذاما زرت لیلی تبرقعت

فقد رابنی منها الغداة سفورها.

٢) بوتون یوزی ستر ایتمه‌یوب، ایکی کوزڭ بری آچیق قالور ایسه، نقاب اولور:

فصدت كأن الشمس تحت نقابها
بدا حاجب منها وضنت بحاجب

٣) كوزلرك هر برى آچيق قالوب، حجاب بورون اوزرنده ايسه، لفام اولور.
٤) بورون تمام آچيق قالوب، حجاب آغز اوزنده اولور ايسه، لثام اولور.
٥) يوزى هيچ بر ستر ايتمز ايسه، خمار، نصيف، مقنعه، جلباب، معجر، رداء اولور.
خمار ـ يوزى ستر ايتمه‌يوب، بويون ايله باشى ستر ايدر. نصيف ايله مقنعه خماردن براز بويوك اولور.
جلباب ـ يوزى ستر ايتمز؛ باش، بويون، ايكى اياڭ باشى كوكره‌ك مستور اولور.
رداء، ملحفه ملاءه ـ بوتون باشى، بويونى، بدناڭ اكثرينى ستر ايدر، اما يوزى ستر ايتمز.
حجابڭ هر بر نوعى عربستان ده وار ايدى، يوز حجابى‌ده، يعنى برقع، قناع، نقاب، لثام كبى حجابلر معروف ايدى. لكن عورت پرده‌سى اولمق اوزره توگل، بلكه شرف شعارى ايدى، حره‌لره كبار عائله‌لره مخصوص بر زينت ايدى. زينت اولمق جهتيله، حسرت كونلرنده خطر دقيقه‌لرنده، برقع، نقاب كبى حجابلرڭ هر برى ترك قيلنور ايدى.

ونسوتكم فى الروع باد وجوهها يخلن اماء والاماء حرائر.
وكنت اذاما زرت ليلى تبرقعت فقد رابنى منها الغداة سفورها
قد كن يخبأن الوجوه تعززا فالان حين بدون للنظار
يضربن حر وجوههن على فتى ضخم الدسيمة غير ما خوار

شو بيتلرڭ دلالتنه كوره، عرب خاتونلرنده يوز حجابى حره‌لره مخصوص زينت ايدى، مصيبت ساعتلرنده خطر دقيقه‌لرنده زينت على العاده ترك قيلنور.

عربلرده حجاب عادتی خاتونلرڭ شرفلرینه حرمتلرینه عصمتلرینه کوره ایدی. حجاب - ضروری مطلوب بر مقصدڭ وسیله‌سی ایدی، وقتنه کوره، عربستان‌ده احوال اجتماعیه اقتضاسنه کوره، گوزل هم یالڭز بر تدبیر ایدی.

اسلام شو گوزل عادتی تکمیل ایتدی، تعدیل ایتدی. قران کریمڭ آچیق آیت کریمه‌لرینه کوره، یوزدن الدن باشقه اعضالرڭ هر برینی ستر اسلام خاتونلرینه قزلرینه امر قیلندی.

«ولا یبدین زینتهن الا ما ظهر منها ولیضربن بخمرهن علی جیوبهن.»

(سورة النور - ۳۱).

خمار - خاتونلرڭ باشلرینی بویونلرینی ستر ایدر، یوزلرینی ستر ایتمز.

«یا ایها النبی قل لازواجك وبناتك ونساء المؤمنین یدنین علیهن من جلابیبهن ذلك ادنی ان یعرفن فلا یؤذین. وکان الله غفوراً رحیماً.»

(سورة الاحزاب - ۵۹).

جلباب - خاتونلرڭ باشلرینی بویونلرینی ایڭ باشلرینی کوکره‌کلرینی ستر ایدر، یوزلرینی ستر ایتمز.

یوز حجابلری حقنده عربلرڭ گوزل عادتلرینی شریعت اسلامیه نسخ ایتمه‌مش ایسه‌ده، شو ایکی آیت کریمه‌ده یوز حجابلرینی امر ایتمه‌مش، بلکه یالڭز باشڭ بویونڭ سترینی ایجاب ایتمشدر. یوزلرینی ستر ایتوب ایتمه‌مك مسئله‌سی خلقڭ عادتلرینه ادبی درجه‌لرینه تابع اولوب قالور.

اولـگی آیت کریمه‌ده زینت حقنده «الا ما ظهر منها» استثناسی‌ده یوز آچمق جوازینه دلالت ایدر. یوزڭ هم اللرڭ زینتلری، شارع کریمڭ بیاننه کوره، مستثنی طرفنه داخلدر. یوز کبی ال کبی علی‌العاده ظاهر اعضالرڭ زینتلرینی ستر ایتمك واجب اولماز ایسه، اوزلرینی ستر ایتمك البته واجب اولماز.

حجابڭ بر نوعی هم‌ده اڭ مهم نوعی - قران کریمڭ آیت کریمه‌لرینه کوره، مشروع هم مطلوب اولمشدر: او حجاب - خاتونلرڭ یوزلرینه وجودلرینه عائد توگل، بلکه حرمتلرینه حقوقلرینه عائددر. او حجاب - مادی حجاب توگل، بلکه حرمت، شرف، عصمت حجابیدر.

خاتونلری احترام ایتمك، ابتذالدن صاقلامق مقصدیله، خاتونلرك خانه‌لری بولمه‌لری عصمت حرمی قیلندی؛ اورالره اجنبیلرك بلا اذن دخوللری منع قیلندی؛ اجنبیلرله آرالاشولرینه‌ده بر حد قویولدی.

ناموس، اعتبار - انسانلرك اڭ قیمتلی کرامتلریدر. خاتونلرك ناموسلری حرمتلری ایسه، دها زیاده اولمق لازمدر. خاتونلرك عصمتلری عفافلری اڭ قیمتلی فضیلتلری اولوب، عائله‌ده سعادتك راحتك اساسی ده خاتونلرك عصمتلری عفـافلری شرفـلریدر. همتی شرفی بویوك هر بر انسان شو جوهر مقابلنده هر بر قیمتی بذل ایدر، محافظه‌سی یولنده هر بر وسیله‌یی قبول ایدر.

شبهه یوق، خـاتونلرك او قیمتلی جوهرلری فضیلت قوتیله تربیه برکه‌سیله محافظه قیلنه‌بیلور. هم ارلرده هم خاتونلرده هم فضیلت هم تربیه بولنور ایسه، ایکی آراده هیچ بر ریبه هیچ بر شائبه البته بولنماز. لکن آدم اوغللرنده حوا قزلرنده فضیلت حسیاتی تربیه علویتی او قدر مبذول توگلدر.

اختلاطك، آرالاشولرك فائده‌لری ده بلکه واردر، لکن ضررلری ده غایت دهشتلیدر.

بوڭا کوره، اجنبیلرله خاتونلرك آرالاشولرینه بر حد قویولدی.

«یا ایها الذین آمنوا لا تدخلوا بیوتَ النبی الا ان یؤذن لکم الی طعام غیر ناظرین اناه. ولکن اذا دعیتم فادخلوا. واذا طعمتم فانتشروا. ولا مستأنسین لحدیث. ان ذلکم کان یؤذی النبی فیستحیی منکم والله لا یستحیی من‌الحق. واذا سألتموهن متاعاً فاسألوهن من وراء حجاب.»

آیت کریمه فاتحه‌سی نبوت خانه‌سنه مخصوص کبی ایسه‌ده، حجاب امری امهات المومنین حضرتلرینه مخصوص اولماسه کرك. بلکه «لا جناح علیهن فی آبائهن ولا ابنائهن» آیت کریمه‌سنك بیاننه کوره، خاتونلرك هر برینی البته شاملدر. چونکه امهات المومنین حضرتلرینك اوغللری یوق ایدی.

شو آیت کریمه خاتونلرك هر برینی شمول جهتیله هر نه قدر عمومی ایسه‌ده، احوال جهتیله عمومی توگلدر، بلکه «واذا سألتموهن

متاعاً» قیدیله مقیددر. اگرده شو قیدڭ خصوصیتی معتبر اولماسه ایدی، قید - لغو اولور ایدی. اگر قیدڭ خصوصیتی معتبر اولور ایسه، او وقت، خاتونلرڭ برینه اوزیناڭ سوالیله مراجعت کبی عادی معاملهلرده حجاب، احترام حجابی لازم اولور. عادی معاملهلرده ارلر آراسنده اکثریتله احترام وظیفهلری رعایه قیلنمامق جهتیله، خاتونلر حقنده شو قیدڭ اهمیتی البته ظاهردر. یعنی: اڭ عادی مراجعتلرده احترام وظیفهسی لازم اولور ایسه، هر خصوصده هر وقت احترام البته لازم اولور دیمکدر. صوڭره آیت کریمه ارلره خطابدر، «من وراء حجاب» صورامق ارلرڭ حالیدر، بوڭا کوره، حجاب ارلرڭ حجابی اولور. «وما کان لبشر ان یکلمه الله الا وحیاً او من وراء حجاب» آیت کریمهسی کبی.

بوڭا کوره، «واذا سألتموهن متاعاً فاسألوهن من وراء حجاب» آیت کریمهسناڭ حجابی - خاتونلرڭ باشلری یوزلری وجودلری اوزرینه صارلمش حجاب معناسنده اولاماز. بر تقدیر شویله اولور ایسه، «یا ایها النبی قل لازواجك وبناتك ونساء المومنین یدنین علیهن من جلابیبهن» آیت کریمهسی یا منسوخ اولمق لازم اولور، یاخود فضله تکرار اولمق لازم اولور. بر سورهده یاناشه آیت کریمهلرده بویله بر حال بولنمق قران کریمڭ بیاننه قدسیتنه موافق اولماسه کرك.

شو اوچ آیتڭ، یعنی خمار، جلباب، حجاب آیتلریناڭ آچیق بیانلرینه فقه کوزیله نظر ایدر ایسهك، قران کریمده ایکی نوع حجاب بیان قیلنمشدر:

١) یوزدن اللردن باشقه اعضالرڭ هر برینی اورتمك. شو حجاب - «ولیضربن بخمرهن علی جیوبهن» - «یدنین علیهن من جلابیبهن» آیت کریمهلرنده خاتونلره خطاب اولمق اوزره اینمشدر. خاتونلرڭ ادبلری، خاتونلرڭ وظیفهلری اولور.

٢) احترام حجابی. «واذا سألتموهن متاعاً فاسألوهن من وراء حجاب» آیت کریمهسنده ارلره خطاب اولمق اوزره اینمشدر. شو حجاب ارلرڭ وظیفهلری اولور. حتی اڭ عادی حاللردهده خاتونلری احترام ایتمك،

هیچ بر یرده هیچ بر خصوص‌ده خاتونلری ابتذال ایتمه‌مك ارلرك ادبی وظیفه‌لری اولور.

ناموس، اعتبار ـ انسانلرك الك قیمتلی کرامتلریدر، خاتونلرك ناموسلری شرفلری دها زیاده محترمدر. عصمت، عفاف خاتونلرك الك قیمتلی فضیلتلری اولوب، عائله‌ده سعادتك راحتك الك بویوك اساسی‌ده خاتونلرك عصمتلری خاتونلرك شرفلریدر. اسلام ـ شو جوهر بدلنده هر بر قیمتی بذل ایدر، هر بر وسیله‌یی قبول ایدر. مسجدلرده، حرم‌ده، مکتبلرده، ادب جمعیتلرنده آچیق یوزلریله خاتونلرك قزلرك حضورلرینی منع ایتمه‌مش ایسه‌ده، نه یرده ایسه‌ده خاتونلرك ابتذاللرینی منع ایتمشدر، اویون کیچه‌لرنده تانس تونلرنده یاتلرك قوچاقلرنده خاتونلرك قزلرك ابتذاللرینی اسلام ادبی البته منع ایدر.

ابتذالدن صاقلامق، حرمتلرینی بویوك ایتمك مقصدیله مطلوب اولمش احترام حجابی ـ خاتونلرك قزلرك حقوقلرینی زیاده ایدر، تربیه‌دن علومدن معارفدن مسجدلرده مکتبلرده حرملرده ادب جمعیتلرنده حضوردن هیچ برینی منع ایتمز.

درست، شو گوزل حجاب ناچار یول‌ده استعمال قیلنمشدر: خاتونلرك قزلرك حقوقسزلغنه محبوسلکلرینه هر شیدن محروملکلرینه الك بویوك سبب اولمشدر. یعنی خلقك ناچار عادتلری حیوانیت طبیعتی شریعتك گوزل تدبیرلرینه غلبه ایتمشدر.

اسلامیت‌ده حجابك اساسی ـ خاتونلرك حقوقلری حرمتلری شرفلری ایدی. مقلد فقیهلر نظرنده حجابك اساسی «خوف فتنه» اولدی. ادبلی دیانتلی ارلری فتنه‌دن صاقلامق ایچون، خاتونلری قزلری حبس ایتدیلر، بوتون حقوقلرندن شرفلرندن تمام محروم ایتدیلر.

خاتونلر طرفندن میل بولنور ایکن، حجابك بر پاره‌لك اهمیتی یوق ایسه‌ده تربیه‌دن علومدن معارفدن حقوقدن منع ایتمك حقنده حجابك غایت بویوك شوملغی البته واردر.

فما خیر عرس اذا خفتها   وما خیر بیت اذا لم یزر
تغار علی الناس ان ینظروا   وهل یفتن الصالحات النظر

حسبك من تحصینها ضمها منك الی خلق کریم و دین

شو مسئله حقنده فتوحات مکیه‌ده برنجی جلدده بولاق باصمه‌سنده ٧٧٧ نجی صحیفه‌ده «احرام المرأة فی وجهها» فصلنده اوزون هم گوزل بیان واردر.

هر حال‌ده، حجاب مسئله‌سی‌ده خلقك درجه ادبیه‌سنه اجتماعی عادتلرینه کوره، مشروع اولمش اقرار قیلنمش احکام وفاقیه‌دندر، مطلوب بر مقصد نامنه التزام قیلنه بیلور موقت بر تدبیردر.

قصاص تفصیلاتی‌ده، عقوبت اصوللری‌ده خلقك طبیعتنه زمانك درجه ادبیه‌سنه کوره اولور.

عدالت خلافی حقانیت خلافی پاکلك خلافی بولنماق شرطیله، احکام وفاقیه شریعت اسلامیه‌ده اقرار قیلنوب قبول قیلنه بیلور، لکن عمومی اولماز، دائمی اولماز، بلکه زمانك مکانك حالنه خلقك طبیعتنه احوالك اقتضاسنه کوره اولوب، شو عامللرك اختلافیله البته مختلف اولور.

اولگی شریعتلرك هر برنده احکام وفاقیه بولنمق ضرورتیله، سماوی شریعتلرده خلاف عدالت احکام بولنه بیلور ایدی، بلکه وار ایدی. شو کون بزم کوزمزده خلاف عدالت کبی کورنور هر برحکم - زماننه کوره خلقك طبیعتنه کوره، بلکه اك عدالتلی مقبول حکم اولابیلمشدر. لکن شریعت اسلامیه خلقك عادتلرینه طبیعتلرینه کوره وفاقی حکملری اقرار ایدر ایسه ده، خلاف عدالت خلاف حقانیت عادتلری حقوقلری حکملری اقرار ایتمز؛ بلکه اویله شیلردن صراحتله قطعیتله منع ایدر. دینلر، شریعتلر آراسنده اسلامیتك بویوك بر امتیازی ده شو جهتیله در.

مقدس شریعتك اصول اولیه‌سی قوانین کلیه‌سی مکه مکرمه ده تأسیس قیلندی دیمش ایدك. مشروعات مکیه همه‌سی مطلق ایدی، طلب - احسان هم کرم اخلاق اساسلرینه بنا قیلنوب، ادا خصوصلری انسانلرك اختیارلرینه قدرتلرینه امانت قیلنمش ایدی. او وقت، اهل اسلام

هر بر کمالنی غایه‌سیله، قدرتلرینی ده نهایه‌سیله عمل ایدرلر ایدی. عربلرنی او وقت اخلاقلرینی علویتی ده بوڭا مساعد ایدی. دینی ادبی حیاتنی اصوللرینه اساسلرینه عائد بوتون تعلیمات اسلامیه مکه مکرمه ده تمام اولوب، تفصیلاتی جزئیاتی توسیع تکمیل یولیله مدینه ده بیان قیلندی ده،

«الیوم اکملت لکم دینکم واتممت علیکم نعمتی ورضیت لکم الاسلام دیناً.» آیت کریمه‌سی رسالتنی صوڭ کونلرنده ایندی.

قران کریم آیت کریمه‌لری مکه ده مدینه ده یکرمی اوچ سنه ایچنده ایندی.

«وبالحق انزلناه وبالحق نزل. وما ارسلناك الا مبشراً ونذيرا. وقرآناً فرقناه لتقرأه على الناس على مكث ونزلناه تنزيلاً.»

«وقال الذين كفروا لولا نزل عليه القران جملة واحدة. كذلك لنثبت به فوادك ورتلناه ترتيلا.»

همه کتب سماویه تعلیملرینی تمامیله جمع ایتمش قران کریمنی مطلبلری اساس جهتیله آلتیدر: ١) خالص توحید. بوتون عالم وجودی ایجاد ایتمش اللهنی بارلغنه برلگنه بوتون اسما الاهیه‌سنه ایمان. کمال صفتلرنی هر بریله الوهیتی تقدیس، نقصان صفتلرنی هر برندن الوهیتی تنزیه. ٢) حیات انسانیه‌ده هدایت یوللری. هیئت اجتماعیه اساسلری، انسانلرنی حقوقلری وظیفه‌لری ادبلری. ٣) انسانیتنی استقبالی، نشأت ابدیه حاللری. - شو اوچ مطلب مطلبلرنی اصولیدر. ٤) هدایت یوللرینه سلوك ایتمش اولگی نبیلرنی اوّلگی اهل ایماننی حکایتلری. هر برینی ثنا لسانیله ذکر ایتدی. مؤمنلری هدایت یوللرینه ترغیب مقصدیله ایدی. ٥) هدایت یوللرینی براقمش طاغیلرنی عبرتلی قصه‌لری. ضلال یوللرندن مؤمنلری ترهیب مقصدیله ایدی. ٦) تعلیم هم ارشاد طریقلرینی بیان. دعوت قرآنیه‌یی نشر، کلمه اسلامیه‌یی اعلا ایتمك مقصدیله ایدی. شو صوڭ اوچ مطلب اولگی اوچ مطلبنی تکمله‌سی کبیدر.

اولگی مطلب، خالص توحید عقیده‌سی - قران کریم‌ده قطعی برهانلریله، بوتون تفصیلاتیله، هم غایت ساده هم غایت علویتلی اسلوبده،

هر صحیفه‌ده بلاغتلی طاتلی لسانله بیان قیلنمشدر. قران کریم‌ده توحید عقیده‌سنڭ برهانلری روح جهتیله اقناع قوتیله ساده‌لك نوریله فلسفه کتابلرینڭ برهانلرندن یوقاریدر.

وجود صحیفه‌لرینه قدرت قلمیله یازلمش برهانلری، توحید هم وجود برهانلرینی قران کریم انسانلرڭ عقللرینه اعجاز لسانیله تلاوت ایدر ایکن، طبیعتڭ غایت گوزل نظاملرینی بویوك قانونلرینی دقیق حاللرینی انسانلرڭ هر برینه آڭلانورلق آچیق هم موجز لسانله بیان ایدر.

١) «سبحان الذی خلق الازواج کلها مما تنبت الارض ومن انفسهم ومما لا یعلمون.»

شو موجز آیتڭ بعض تفصیللرینی شو کونگی علوم طبیعیه براز شرح ایده بیلمش ایسه ده، «ومما لا یعلمون» جمله‌سنڭ تفصیللرینی هنوز کشف ایده‌مه‌مشدر.

قاف، نبأ، رعد، حجر، نحل، حج، مومنون کبی سوره‌لرڭ اوللرینی انسان تدبر نوریله تلاوت ایدر ایسه، طبیعت بدیعه‌لری خلقت معجزه‌لری حقنده قران کریمڭ بلاغتلی لذتلی بیانلرینه البته تمام مفتون اولور.

حریص انسانلرڭ همه آرزولرینه همه حاجتلرینه همه منفعتلرینه هر نوع انتفاعلرینه هر جهتله تمام موافق قیلنوب، عنایت الاهیه تدبیریله حاضرلنمش طبیعتڭ عجیب انتظامی حقنده آیت کریمه‌لری سوره‌لرڭ هر برنده انسان تذکر قلبیله اوقور ایسه، هم وجود عقیده‌سنه وحدت عقیده‌سنه قلبی مطمئن اولور، هم طبیعت علملرینه رغبت ایدر.

٢) «وکل فی فلك یسبحون.»

یعنی: یر، قویاش، آی کبی کوکبلرڭ هر بری اوزینڭ مداری دائیره‌سنده، بارلق دیگزی ایچنده، بوشلق ده توگل بلکه ملأ ایچنده هیچ بر طوقتامازدن یوزوب طورر.

بر نیچه بیاڭ سنه‌لر بوینچه فیلسوفلرڭ حکیملرڭ اجتهادلری برکه‌سنده یالگز صوڭ عصرلرده اثبات قیلنه بیلمش شو بویوك حقیقت ١٣ - ١٤ عصر مقدم بدویت دنیاسنده امی بر آدم لسانیله غایت آچیق غایت ساده موجز طاتلی بر جمله ده سویلندی.

٣) «انا زینا السماء الدنیا بزینة الکواکب.»

شو آیت کریمه‌یی ظاهریله بلا تأویل قبول ایدر ایسه‌ك، شو بویوك آیتك افاده‌سنه ترکیبنه کوره، بزم کوزمزه بزم رصدلرمزه کورنور یولدوزلرك همه‌سی، شعرالری، مجره‌لری قطب یولدوزلری بزه یاقین کوگك زینتیدر. یعنی: یولدوزلرك همه‌سی یالگز بر «سمای دنیا»یی تشکیل ایدر. بوگا باشقه ینه متعدد کوکلر واردر دیمك اولور. آیتك ظاهری شودر، کونلرك برنده اثبات قیلنه‌چق حقیقت بلکه شویله اولور؛ شو کونگی هیئتك املی‌ده شودر. شو آیتك ظاهرینی لا اقل بر فرضیه اولمق اوزره بن البته قبول ایدرم، طبیعت فضاسنده عقلك سیرینه غایت کیك میدان آچمق ملاحظه‌سیله.

خاصه چرخی کین فلك زو پره‌ئیست
آفتاب آفتابش ذره‌ئیست

٤) «ومن آیاته خلق السماوات والارض وما بث فیهما من دابه. وهو علی جمعهم اذا یشاء قدیر.»

شو آیت کریمه یر یوزنده‌گی حیات کبی کوکلرده‌ده حیاتك انتشارینه آچیق دلالت ایدر.

یا توحید یا بعث عقیده‌لرینی اثبات ایچون طبیعتك وجودك حاللرینی عجیب آیتلرینی یا مفصل یا موجز جمله‌لر ایله حکایت ایدر آیت کریمه‌لر قران کریم‌ده آز توگلدر.

آن بلاغت را که آمد در قران مثنوی اندر نگنجد شرح آن.

درست، نبی اسلام امی ایدی؛ اولگیلرك علوملرندن کتابدن حسابدن تمام غافل امی بدوی عربلر آراسنده بعث قیلندی؛ شریعتی‌ده امی شریعتدر، کتابی ده البته امی کتابدر. متقدمینك ده متأخرینك ده علملرندن هیچ بر اثر هیچ بر مسئله قران کریم ده یوقدر. درست، شویله‌در. اوزی حقنده قران کریمك دعواسی‌ده شودر.

«وما کنت تتلو من قبله من کتاب ولا تخطه بیمینك.»

لکن حقیقتلرك اصل مأخذی اولگی منبعی عالم وجودك طبیعت دنیاسنك اوزیدر. انسانك پاك قلبی صاف صاغ عقلی بوتون وجودك بوتون طبیعتك آچیق کوزگوسیدر. اسلام صوفیلرینك کشفلرینی قبول ایدر ایسه‌ك، دها زیاده سویله‌مك ممکن اولور: یعنی، طبیعت قلبك عکسیدر، کوله‌گه‌سیدر.

دل که گر هفت صد چو این هفت آسمان

اندر او آید شود یاوه ونهان

تا بدانی آسمانهای سمی

هست عکس مدرکات آدمی

شو ایکی نظرك بری، یعنی یا بنم نظرم، یا خود اسلام صوفیلرینك کشفلری البته حقدر. شویله اولور ایسه، انسانك عقلی هر بر حقیقتی اصل مأخذندن اولگی منبعندن بلاواسطه البته آلابیلور، قران کریمك معجز لسانی هر حقیقتی منبع اولدن حکایت ایده‌بیلور.

عقلك قلبك شو غایت بویوك قابلیتی کسبی توگل، فطریدر. امیلك، یعنی مکتب تربیه‌سندن حسابدن کتابدن تمام غافل اولمق انسانك بویوك قابلیتنه خلل ویرمز. بوگا کوره، قلبی پاك عقلی صاغ فوق‌العاده انسان طبیعت حقیقتلرینه الوهیت غیبلرینه البته ترجمان اولابیلور؛ ترجمان اولمق بلکه ضروردر.

گر هوا را بند بنهاده شود،

صیقلی را دست بکشاده شود،

آدمی کاینهٔ غیبی بدی

جمله صورتها درو مرسل شدی

گر بصورت وا نماید عقل رو

تیره باشد روز پیش نور او

یعنی: انسانك قلبی عقلی وهم کبی هوا کبی روحانی خسته‌لکلردن سلامت قالابیلسه ایدی، بوتون وجودك بوتون حقیقتلری انسانك عقلنه کشف قیلنور ایدی. عقل اوزینك یوزینی آچار ایسه، کونك نوری عقل نوری یاننده قاراڭلق کبی قالور.

اسلام صوفیلرینڭ شو کشفیاتلرینی غـایت جاذبیتلی خیاللرینی بن البته تمام ممنونیتله قبول ایدرم. سو زلرینه «علم» اسمی طاقمش مادیونڭ نظرلری دعوالری بنم نظرم‌ده تمـام اوفاق قالور، جسارتلی دعوالرینه بوتون دلیللری اوزلرینڭ یالـڭز جهللریدر.

حجتش اینست که گوید هر دمی

گر بدی چیزی دیگر من دیدمی.

انسانڭ طبیعتنده اکثریتله عجیب بر تضاد بولنور: قوت قاشنده، احتیاج پنجه‌سنده انسان تمام ذلیل تمام مسکین قالور، ضعف قاشنده، طوقلق دقیقه‌سنده شیطان کبی متمرد، دیو کبی ظالم اولور؛ اوزی کبی آدملرڭ نبیلکلرینی انکار ایدر، آغاچلرڭ طاشلرڭ حیوانلرڭ الوهیتنه بوتون قلبیله اعتقاد ایدر. اهل علمڭ نظرلرنده‌ده غریب بر طارلق بولنور: طبیعتڭ غایت بویوك غایت عجیب خارقه‌لرینی معجزه‌لرینی هر بر دقیقه‌ده کورر، خلقت خارقه‌لرینڭ سببلرینی سرلرینی آڭلاماز، تمام حیران اولور؛ صوڭره الوهیت فیضلرندن انسانلرڭ استفاده‌لرینی، مثلاً، وحی کبی غایت عادی حاللری خارق‌العاده اولمق دعواسیله انکار ایدر.

اهل علم انکار ایدر ایسه، ایدر؛ قلبلری پاك، عقللری صاغ انسانلر حقنده وحی بنم نظرم‌ده تمام عادی تمام طبیعی بر حالدر، انسانڭ عقلی طبیعت حقیقتلرینه هر وقت ترجمان اولابیلور. عقلڭ اڭ بویوك اهمیتی ده شو در.

بوڭا کوره، قران کریم، تمـام امی بر کتاب ایسه‌ده، وجود حقیقتلرینی طبیعت حقیقتلرینی اعجاز لسانیله البته تلاوت ایده‌بیلور.

اولـگی مطلب، یعنی خالص توحید عقیده‌سی قران کریم‌ده غایت جزیل غایت عظمتلی تقدیس لسانیله حمد لسانیله ذکر قلنوب، عقل قاشنده هر جهتله مقبول اقناع اسلوبیله، هم حکیملره هم عادی انسانلره مفهوم اعجاز نظمیله بیان قیلنمشدر.

شو فضیلتیله قران کریم سماوی کتابلرڭ هر برندن، اولـگی مدنی ادبیاتڭ همه‌سندن تمام ممتاز اولدی: توراتڭ انجیلڭ الوهیت عظمتنه موافق توگل بیانلرنده‌ده، هندوستان، مصر، روما، یونان کبی اولـگی

مدنی ملتلرنگ خرافی عقیده‌لرنده‌گی عادیلکلرندن‌ده قران کریم تمام پاکدر.

ایکنچی مطلب، حیات انسانیه‌ده هدایت یوللری قران کریم‌ده اصول اولیه‌سیله قوانین کلیه‌سیله آچیق بیان قیلندی.

«ان الله یأمرکم ان تؤدوا الامانات الی اهلها واذا حکمتم بین الناس ان تحکموا بالعدل. ان الله نعما یعظکم به. ان الله کان سمیعاً بصیراً.»

«یا ایها الذین آمنوا کونوا قوامین لله شهداء بالقسط. ولا یجرمنکم شنآن قوم علی ان لا تعدلوا. اعدلوا. هو اقرب للتقوی. واتقوا الله. ان الله خبیر بما تعملون.» کبی

«ان الله یأمر بالعدل والاحسان وایتاء ذی القربی. وینهی عن الفحشاء والمنکر والبغی. یعظکم لعلکم تذکرون» کبی آیت کریمه‌لرده عدالت اساسی بیان قیلندی.

«یا ایها الناس انا خلقناکم من ذکر وانثی، وجعلناکم شعوبا وقبائل لتعارفوا. ان اکرمکم عند الله اتقاکم. ان الله علیم خبیر.» کبی آیت کریمه‌لرده مساوات اساسی بیان قیلندی.

امانتلرنگ هر برینی اهللرینه ویرمك امری ـ انسانلرنگ همه حقوقلرینی وظیفه‌لرینی تمامیله البته جمع ایدر. هر بر انسان بوتون حقوقلرینه بوتون وظیفه‌لرینه یالگز انسانیتله اهل اولور. مدنی، طبیعی همه حقوقلرینی تمامیله حریتله استیفا ایدر، همه وظیفه‌لرینی همه عمللرینی بوتون اختیاریله کامل حریتله ایفا ایدر. قران کریمنگ ملکلره خطابنه کوره، انسان یر یوزنده اللهنگ خلیفه‌سیدر. قادر مطلق، مختار مطلق اللهنگ خلیفه‌سی اولمق شرفیله، انساننگ اختیاری اقتداری تمامیله مطلق اولور، هر جهتله حر اولور، اهلیتی‌ده تمام کامل اولور. قران کریم‌ده المائده سوره‌سنده

«واذ قال موسی لقومه یا قوم اذکروا نعمة الله علیکم اذ جعل فیکم انبیاء وجعلکم ملوکاً وآتاکم ما لم یؤت احداً من العالمین» آیت کریمه‌سننگ آچیق افاده‌سنه کوره، اختیارینگ اقتدارینگ استقلالنه،

حریتڭ اهلیتڭ کمالنه مالك اولمق جهتیله هر انسان - ملکدر، حقوقنه حریتنه استقلالنه شرفنه عزتنه هیچ بر فرد تعدی ایده‌مز.

شریعت اسلامیه‌ده هر بر انسانڭ تمام حریتی دولتڭ بوتون مصلحتلریله توفیق قیلنمشدر. دولت یولنه جمعیت نامنه هیچ بر آدمڭ حقوقی هضم قیلنماز؛ دولتڭ مصلحتلری‌ده افرادڭ هوالرینه قربان قیلنماز. دولت قوتی جمعیت قوتی فردلرڭ حریتلرینه تعدی ایتمز، بلکه حریتلرینی حقوقلرینی تأمین ایدر.

حیات انسانیه‌ده هیئت اجتماعیه‌ده ممکن اولا بیله‌چك عدالتڭ تمام نهایه‌سی - شریعت اسلامیه‌ده مطلوبدر.

اوزینڭ حقوقلرینی وظیفه‌لرینی بیلور قدر علم، باشقه‌لرڭ حقوقلرینه تعدی قیلماز قدر شرف، انصاف عدالت اساسلرینه اقامت قیلنمش قانونلری رعایه ایدر قدر اطاعت، باطل دعوتلره انقیاد ایتمز قدر عزت - شو دورت فضیلت ایمانیه هیئت اجتماعیه‌ده امنڭ امانڭ اساسیدر، قاعده‌سیدر، حریتڭ روحیدر.

هر بر انسان، انسانیت شرفیله، بوتون حقوقلرینه وظیفه‌لرینه اهل اولور. حقوقڭ هم وظیفه‌لرڭ اڭ درست منشأی اڭ قوتلی حافظی، شریعت اسلامیه نظرنده، انسانڭ ایمانیدر، وجدانیدر.

ایمان - انسانڭ بوتون قلبنه استیلا ایتمش یقینیدر، خیرات یوللرینه سوق ایدر، شروردن تمام منع ایدر. ایمان، بلاشبهه، عدالت امانت احسان یوللرینه انسانلری هدایت ایدر، خیانت کبی ظلم کبی فساددن منع ایدر.

بوڭا کوره، شریعت اسلامیه، قران کریم ایمانی بوتون فضیلتلرڭ اساسی ایتدی، بوتون عمللرڭ روحی ایتدی.

حیات انسانیه ده ایمان اڭ مهم بر رکندر، انسانلرڭ هر بر حرکتلری ایمانلرینه کوره، قلبلرینڭ سلامتلگنه کوره اولور، قلب سالم اولور ایسه، هر بر اشی سالم اولور، انسانڭ قلبنده بر فساد بولنور ایسه، حرکتی ده او نسبتله فاسد اولور. حیاتڭ گوزللگی ایمانڭ قلبڭ گوزللگیله اولور.

بوڭا کوره، ایمان رکنلرڭ رکنی، عمللرڭ روحی اولدی.

اوچنجی مطلب، نشأت ابدیه، حیات ابدیه عقیده‌سی - قران کریم ده توحید عقیده‌سی قدر بویوك اهتمامله بیان قیلنمشدر.

حیات ابدیه عقیده‌سی همه سماوی دینلرڭ، همه عصرلرده همه ملتلرڭ عقیده‌سی ایدی. «البعث بعدالموت» عقیده‌سی، قیامت عقیده‌سی، یعنی «کونلرڭ برنده جانلانوب عمللرینڭ جزالرینی کورمك ایچون هر بر انسان اوزینڭ قبرندن البته قالقه‌چق» عقیده‌سی اساس جهتیله ده تفصیلات جهتیله ده هر نه قدر اختلافلی عقیده ایسه ده، بعدالموت جانلرڭ بقاسی، باشقه بر عالم‌ده روحلرڭ حیاتی، دنیاده‌گی حاللرینه کوره یا نعیم ایچنده یا عذاب ایچنده حیاتلرینڭ دوامی بوتون عصرلرده بوتون انسانلرڭ عقیده‌لری ایدی.

حیات ابدیه عقیده‌سی جامع بر عقیده‌در، بر نیچه عقیده‌لره تحلیل قیلنه بیلور:

١) انسانڭ ایکی عنصری - هم روحی هم تنی - واردر.

٢) تن فانی ایسه ده، روح فانی توگلدر؛ بعدالموت باقی اولور.

٣) دنیا حیاتی غایت قیصه بر حیات ایسه ده، صوڭ حیات آخرت حیاتی ابدیدر.

٤) هر بر عملڭ اثری جزاسی واردر، عمللرینڭ هر برینڭ جزالرینه کونلرڭ برنده هر بر انسان البته نائل اولور.

٥) آخرت حیاتی انسانڭ شو کونگی حیاتنه تابعدر، انسان بوراده نصل اولور ایسه، اوراده اویله اولور: بوراده صلاح اهلی ایسه، اوراده سعید اولور؛ بوراده فساد اهلی ایسه، اوراده شقی اولور.

٦) حیات انسانیه عبث توگل، حیاتڭ البته بر غایه‌سی، بویوك غایه‌سی البته واردر.

انسانڭ بوتون حیاتی یالڭز تن حیاتنه منحصر اولسه ایدی، عالم وجودده انسانڭ اهمیتی یوق کبی اولور ایدی، حیات تمام عبث اولور ایدی.

۷) حیاتڭ غایه‌سی سعادتدر، اوزینڭ سعادتنه هر بر انسان صلاح یولیله البته ایریشه بیلور.

سعادت آرزوسی هر بر انسانڭ قلبنده فطریدر. شو بویوك آرزو استقبال‌ده سعادتڭ البته وجودینه قطعی دلالت ایدر. انسانلرڭ قلبلرینه عنایت الاهیه الیله سعادت آرزوسی احسان قیلنمش ایسه، استقبال‌ده سعادت البته واردر. یوقسه، حکمت الاهیه‌ده کذب نقیصه‌سی یالان سویله‌مك عاری تا ابد قالور ایدی.

نور پنهانست، و جست و جو گواه
کز گزافه دل نمی جوید پناه
گر نبودی حبس دنیارا مناص
نی بدی وحشت، نه دل جستی خلاص.

شو دنیاده انسانڭ روحڭ قرارسزلغی باشقه بر عالم‌ده قرارگاهڭ وجودینه البته دلالت ایدر.

شو یدی عقیده‌لرڭ هر بری حقیقتدر، فلسفه نظرنده ثابتدر؛ انسانڭ شرفنه‌ده قیمت وجودیه‌سنه‌ده غایت موافقدر، حیات‌ده انسانلرڭ استقامتلرینه‌ده ادبلرینه‌ده صلاحلرینه‌ده غایت برکتلی زمیندر، تربیه‌لرینه‌ده غایت مفید بر وسیله‌در.

حیات ابدیه عقیده‌سی او حقیقتلرڭ هر برینی جمع ایدر. بر تقدیر، برهانیله اثبات ایتمك ممکن اولماز ایسه، نتیجه‌سی غایت بویوك فائده‌سی جهتیله قبول قیلنمق البته لازمدر.

حقیقت - یا برهانیله یا خود نتیجه ادبیه‌سیله قبول قیلنور. سماوی دینلرڭ هر برنده عقیده‌لرڭ هر بری اثرلرینه کوره تعلیم قیلنور.

حیات ابدیه عقیده‌سی اینه انسانلرڭ تربیه ادبیه‌لرینه غایت بویوك اساسدر، یالگز بر وسیله‌در. انسان‌ده حیات ابدیه اولماسه ایدی، انسانڭ حیوانلردن فرقی بولنماز ایدی.

بوڭا کوره‌ده، حیات ابدیه عقیده‌سی اسلامیت‌ده ایمانڭ رکنی کبی قیلندی.

بوگا کوره ده، حیات ابدیه عقیده‌سی اسلامیت ده ایمانك رکنی کبی قیلندی.

شو کونگی حیات ده انسانلرك لذتلری نعیملری ایکی نوعدر، بری مادیدر، بری روحانیدر. مادی لذتلر اکثریتله سلبی اولوب، عمومیتله فانی اولوب، هر بری یالگز تنك لذتیدر. بویوك لذتلر، ابدی نعیملر یالگز روحانی عقلی قلبی اولور.

شو کونگی حیات ده انسان ـ ملك توگل، انساندر. حیات ابدیه‌سنده ده انسان البته انسان اولوب قالاچقدر. حیات ابدیه ده انسانك لذتلری ده نعیملری ده، بوگا کوره، ایکی نوع لذتلرك هر برینی جمع ایدر.

او عالمك لذتلری نعیملری شو کونگی دنیا لذتلرینه بلکه یالگز اسم جهتیله‌گنه موافق اولاچق ایسه ده، لکن حیات ابدیه ده ایکی نوع لذتك هر بری البته بولنه‌چقدر.

ابدی حیاتك مادی لذتلری زحمتدن غمدن خالص اولوب هر نه قدر بویوك اولاچق ایسه ده، حیات ابدیه ده اك بویوك سعادت اك مرغوب نعیم روحانی اولاچقدر.

قران کریم بشارتی ده شویله در:

«ولکم فیها ما تشتهی انفسکم ولکم فیها ما تدعون. نزلاً من غفور رحیم.»

یعنی: حیات ابدیه ده انسانلره رحیم کریم الوهیت احسانیله ایکی نوع نعیم احسان قیلنه‌چق: بری «ولکم فیها ما تشتهی انفسکم» جمله‌سنده بیان قیلنمش مادی لذتلر، مادی نعیم. مادی لذت، نفسك اشتهاسی اولمق صفتیله، انسانك حاجتیدر، کمال توگلدر. دیگری «ولکم فیها ما تدعون» جمله‌سنده بشارت قیلنمش روحانی نعیم. اولگی نعیم انسانك اشتهاسنه احتیاجنه اسناد قیلنوب، صوك نعیم انسانك روحنه انسانك کمالنه اسناد قیلنمشدر.

بوگا کوره، مادی نعیم احتیاج اولوب، روحانی نعیم کمال اولور.

حیات ابدیه نعیملرینڭ کنهی، کیفیتی، کمیتی انسانلرڭ هیچ برینه معلوم توگلدر.

«فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرة اعین»

لکن کماللرڭ اڭ بویوگی روحانی کمال اولاچقدر:

«وجوه یومئذ ناضرة الی ربها ناظرة»: یعنی او وقت یوزلرڭ شادلقلری الوهیت کماللرینڭ هر برینی بلاواسطه اللهدن استفاده‌لری استفاضه‌لری جهتیله اولاچق دیمکدر.

اسلام حکیملرینڭ ده نظرلری شویله در.

مولوی عبدالرحمن بن احمد الجامی حضرتلری «جلاء الروح» اسملی گوزل قصیده‌سنده بویورمش:

«نمایشهاست دل را جاودان ز آیینهٔ هستی

و زان اندك نموداری بهشت و حور و غلمانش.»

«جمال دل طلب کن، نی جمال گل! که گر چون خور،

جمال دل شود تابان شود آفاق حیرانش.»

یعنی: بوتون بارلق بوتون وجود صحیفه‌لرنده انسانڭ قلبی ایچون عقلی ایچون غایت بویوك لذتلی نمایشلر منظره‌لر (علوم، حقائق) واردر، جنتڭ اوزی ده حوریه‌لری ده غلمانلری ده لذت هم نعیم جهتیله او علومڭ او حقائقڭ یالڭز اورنه‌کلریدر، اوفاق نمونه‌لریدر. انسان ایچون مطلوب جمال ـ عقلڭ قلبڭ جمالیدر، عقل اوزینڭ یوزینی قویاش کبی آچسه، بوتون انسانیت دنیاسی عقلڭ جمالنه مفتون اولور ایدی.

حیات ابدیه‌ده انسانڭ اڭ بویوك لذتی اڭ بویوك نعیمی روحانی اولوب، روحڭ احاطه‌سی ده علومی ده غایت بویوك اولاچق. مثنوی ده مولانا جلال رومی حضرتلری دیمش:

روح زیبا چونکه وارست از جسد

از خدا بی شك چنین چشمش رسد

صد هزاران غیب پیشش شد بدید

آن چه چشم محرمان بیند بدید

آن چه او اندر کتب برخوانده بود
چشم را در صورت آن برکشود
گلشنی گز بقل روید یکدمست
گلشنی کز عقل روید خرمست.
علمهای بـامزه دانسته مان
زان گلستان یك دوسه گل دسته دان
زان زبون این دو سه گل دسته ایم
که در گلزار بر خود بسته ایم.

یعنی: گوزل روح بدندن قوتولور ایسه، عقلی هم کوزی بویوك اولوب، بوتون غائبلری همه حقیقتلری همه اسراری کوروب طوروچی اولور. یاشیللك گلشنی بر ساعتلك ایسه‌ده عقل گلستانی مڭگولکدر. شو کونگی بوتون علوم عقل گلستانندن ایکی اوچ دسته‌در، عقل گلستانلرینڭ قاپولرینی اوزینڭ یوزینه باغلادقدن صوڭ انسان شو کون ایکی اوچ دسته گلڭ زبونی اولوب قالدی.

قران کریم بویورمش:

«وما هذه الحیاة الدنیا الا لهو ولعب، وان الدار الاخرة لهی الحیوان لو کانوا یعلمون.»

یعنی: شو کونگی حیات تن حیاتی بوتون لذتلریله بوتون عزتلریله برابر، یالگز بر لهودر، ابدی حیاتڭ بر نمونه‌سیدر، یالگز بر لعبدر، اویوندر، وقتلی بر شادلقدر. حقیقی حیات - روحڭ ابدی حیاتیدر.

ادب اهللرینڭ بلاغت اهللرینڭ نظرلرینی انتباهلرینی «وان الدار الاخرة لهی الحیوان لو کانوا یعلمون» جمله بلیغه‌سنڭ عجیب ترکیبنه جلب ایدر ایدم.

بوراده حیات سوزی توگل، حیوان سوزی - انسانلره توگل، بلکه دارڭ اوزینه اسناد قیلنمشدر. جمله - قسم لامیله، تحقیق اداتیله تأکید قیلنوب، تأویل احتماللرندن تمام آزاد قیلنمشدر.

حیوان سوزی - وصف اولسه‌ده، مصدر اولسه‌ده - حقیقت اولمق اوزره دارڭ اوزینه اسناد قیلنمش ایسه، آیتڭ معناسی نصل اولور؟

هر حال‌ده قران کریمنڭ تعلیمنه کوره، انسان مکرم محترم روحانیدر، بعد الموت روحی حیات ابدیه سعادتیله، مادی روحانی نعیملرڭ هر بریله سعید اولاچقدر. انسان سعادتنڭ نهایه‌لرینه کمالنڭ غایه‌لرینه نائل اولمق مقصدیله وجود لباسلرینی کیمشدر، عقل زینتیله بیزه‌نمشدر.

اسلامیتنڭ شو علویتلی عقیده‌سنه قطعی بر برهان بر تقدیر یوق ایسه، بوتون حسیاتمزه بویوك بر علویت ویره‌چك شو عقیده، حیات ابدیه عقیده‌سی قیمت ادبیه‌سی نتیجه ادبیه‌سی جهتیله البته قبول قیلنور.

حکمت نوریله نورلانمش، امید سورمه‌سیله سورمه‌لنمش عقل کوزی حیات ابدیه برهانلرینی‌ده البته کورر.

قران کریم‌ده «فاذا سویته ونفخت فیه من روحی» کبی آیت کریمه‌لرڭ افاده‌لرینه کوره، انسانڭ روحی الوهیتڭ یا جزئیدر، یا خود نور الوهیتڭ شعاعیدر. بوڭا کوره، الوهیتڭ ابدیلگی کبی انسانڭ روحی‌ده ابدی اولور.

ابدی حیاتڭ غایه‌سی نهایه‌سی البته سعادت اولاچقدر.

دیانت لسانی شو گوزل حقیقتی انسانڭ قلبنه وجداننه تلقین ایدر، دیانت لسانی یالان سویله‌مز. الوهیت قلمی شو گوزل حقیقتی وجدان صحیفه‌لرینه یازمشدر، قلم الوهیت‌ده خطا بولنماز.

با تو بی‌لب این زمن من نو بنو
رازهای کهنه گویم می شنو

قران کریمڭ دورتنچی مطلبی: هدایت یوللرینه ارشاد ایتمش اولگی نبیلرڭ، هم‌ده استقامت عدالت اوزرنده عمر ایتمش اولگی امتلرڭ عبرتلی حاللری مفید حکایتلریدر.

اولگی امتلرڭ اولگی نبیلرڭ قصه‌لری تاریخ اولمق اوزره توگل، بلکه عبرت اولمق اوزره قران کریم‌ده تلاوت قیلنمشدر. بوڭا کوره، هیچ برینڭ زمانی، اکثرینڭ مکانی، اسمی ذکر قیلنمایوب؛ اجتهادلری، تعلیملری، هر خصوص‌ده صبرلری، عاقبت اکثرینڭ غلبه‌لری حکایت قیلنمشدر.

اولگی امتلرك هر برنده هر عصرده هر یرده نبیلرك ظهورینی قران کریم خبر ویرمشدر.

«وان من امة الا خلا فیها نذیر.»

نبیلرك هر برینی هر دفعه ده غایت بویوك ثنا لسانیله قران کریم ذکر ایدر. نبیلرك هر برینی قران کریم تصدیق ایدر، اولگی شریعتلرك اولگی دینلرك هر برینی قران کریم تصدیق ایدر، احترام ایدر.

«آمن الرسول بما انزل الیه من ربه والمومنون. کل آمن بالله وملائکته وکتبه ورسله. لا نفرق بین احد من رسله.»

«قولوا آمنا بالله وما انزل الینا وما انزل الی ابراهیم واسماعیل واسحاق ویعقوب، والاسباط، وما اوتی موسی وعیسی وما اوتی النبیون من ربهم لا نفرق بین احد منهم ونحن له مسلمون. فان آمنوا بمثل ما آمنتم به فقد اهتدوا. وان تولوا فانما هم فی شقاق. فسیکفیکهم الله. وهو السمیع العلیم. صبغة الله. ومن احسن من الله صبغة. ونحن له عابدون. قل اتحاجوننا فی الله وهو ربنا وربکم. ولنا اعمالنا ولنا اعمالکم. ونحن له مخلصون.»

نبیلرك هر برینه ایمان ایتوب، شریعتلرك دینلرك ده هر برینه ایمان ایتمك حسبیله، اسلام عمومی بر دین، نبی اسلام عمومی بر رسول اولور. بوڭا کوره ده، قران کریم دیمش:

«قل یا ایها الناس انی رسول الله الیکم جمیعاً.»

«یا ایها الناس قد جاءکم برهان من ربکم وانزلنا الیکم نورا مبیناً.»

همه ملتلرك رسوللرینی نبیلرینی شریعتلرینی تصدیق ایتوچی قران کریم، شریعت، دیانت ـ البته عمومی اولابیلور، همه ملتلر طرفندن احترام قیلنه بیلور.

تورات صاحبی محترم شارع موسی علیه الصلاة والسلام حضرتلرینی ده، انجیل صاحبی حکیم عیسی علیه الصلاة والسلام حضرتلرینی ده، هندوستانڭ بویوك بوددالرینی ده، ایسکی ایرانڭ موبدلرینی ده، چینلیلرك بویوك معلملرینی ده یونانڭ حکیملرینی ده، رومانلرك شارعلرینی ده اسلام احترام ایدر.

همه دینلری همه نبیلری احترام ایتمك ادبی یالگز قران کریم ده یالگز اسلامیت ده بولنور غایت بویوك بر ادبدر، اسلامیتڭ قران کریمڭ عمومیلگی حقنده غایت اهمیتلی بر امتیازدر، انصافڭ ده غایه سیدر، خلقڭ حرمتلرینی عقیده‌لرینی احترام وظیفه‌لری حقنده قران کریمڭ غایت مهم تعلیمیدر.

نبیلر، حواریلر، کاهنلر حقنده تورات ده انجیل ده حکایت قیلنمش بویوك نقیصه‌لردن منفور افترالردن اوفاق حکایه‌لردن قران کریم تمام پاکدر.

صاحب تورات محترم شارع موسی علیه الصلاة والسلام حضرتلرینی اسلام یهودیلردن زیاده احترام ایدر؛ صاحب انجیل رسول حکیم عیسی علیه الصلاة والسلام حضرتلرینی اسلام خریستیانلردن زیاده احترام ایدر.

عذرا مریم حقنده بایتاق آیت کریمه‌لرده هم ده مخصوص بر ایکی سوره‌ده قران کریمڭ غایت بویوك ثناسی، مریمڭ حاللری حقنده غایت نزاهتلی جزالتلی لسانله قران کریمڭ غایت بویوك اعتناسی - قران کریمڭ غایت بویوك ادبنه بوتون ملتلری مفتون ایده‌بیلور، یهودلری ده خریستیانلری ده ادب یوللرینه البته ارشاد ایده‌بیلور.

قران کریم‌ده مریم، مریمڭ آناسی، صاحب تورات موسی علیه الصلاة والسلام حضرتلرینڭ آناسی هم قز قارنداشی، ابراهیم خاتونی، فرعون خاتونی، عزیز خاتونی، شعیب قزلری، سبا ملکه‌سی، انسانلرڭ جده‌سی، تحریم سوره‌سنده نبی اسلامڭ ایکی خاتونی، ۵۸ نچی سوره ده مجادله حکایه‌سی تلاوت قیلنمشدر.

اون دورت شو بویوك سیده‌لرڭ اسملری قران کریم صحیفه‌لرنده بوتون امتڭ قلبلرنده ثنا لسانیله تأبید قیلنوب، خاتونلرڭ حرمتلرینه عصمتلرینه ادبلرینه هم‌ده حقوقلرینه اساس قیلنمش ایدی.

تحریم سوره‌سنڭ ابتداسنده ایکی خاتونڭ بویوك حرمتی بوتون موجوداتڭ هم موجدڭ قوتلرینه مقابل قیلندی؛ مجادله سوره‌سنڭ فاتحه‌سنده عادی بر خاتونڭ حالنه الله رب العالمین حضرتلرینڭ اعتناسی عرش الوهیتدن فرمانڭ صدوری تلاوت قیلندی؛ قصص سوره‌سنده شعیب

قزلرینڭ خدمتلری ادبلری استحسان لسانیله حکایت قیلندی.

عذرا مریم حکایه‌سی حامل خاتونلره آغرلق دقیقه‌لرنده اعانه ایتوب اعتنا ایتمك هم ده عفیف خاتونلری تهمتلرنڭ هر برندن ممکن طریقلرنڭ هر بریله حمایه ایتوب شرفلرینی هر جهتله صاقلامق وظیفه‌لرینه غایت گوزل ارشاددر.

قصص سوره‌سنڭ فاتحه‌سنده (۷ ـ ۱۳) آیت کریمه‌لرده موسی آناسنڭ غایت حلاوتلی حکایه‌سی بالالرینی تربیه ایتوچی آنالرنڭ حاللرینه هر جهتله اعتنا ایتمك وظیفه‌لرینی غایت عبرتلی اسلوب اوزره تعلیمدر.

بری حامل بری مرضع ایکی آنا حقنده قران کریمنڭ او قدر بویوك اعتناسی هیئت اجتماعیه‌ده آنالق وظیفه‌لرینڭ غایت بویوك اهمیتلرینه کوره اولسه کرك.

عذرا مریمی یهودلرنڭ تهمتلرندن قران کریمنڭ او قدر جزالتله حمایه‌سی خاتونلرده عفافنڭ عصمتنڭ غایت بویوك قیمتنه غایت بویوك شرفنه کوره اولسه کرك.

النمل سوره‌سنده ۲۲ آیت کریمه ده سبا ملکه‌سینڭ عجیب حکایه‌سی خاتونلرنڭ عقللری حسیاتلری ادبلری حقوقلری حقنده برکتلی بر منبع قوتلی بر شاهد اولابیلور: خاتوننڭ پادشاهلغی ریاستی گوزل سیاستی اقرار لسانیله ذکر قیلنوب، عاقبت، بوتون رعیه‌سندن مقدم اهتداسی ده مدح لسانلنه بیان قیلنمشدر.

مصر خاتونلرینڭ حکایه‌سنده قران کریمنڭ غایت ادبلی نزاهتی ده خاتونلرنڭ حرمتلرینه غایت قوتلی شاهددر، بویوك بر حجه‌در. مصر ملکه‌سنڭ غرامی تمامیله حکایت قیلنوب، عذری ده تمام آچیق ایضاح قیلنمشدر. «فلما رأینه اکبرنه وقطعن ایدیهن وقلن حاش لله ما هذا بشراً ان هذا الا ملك کریم. قالت فذلکن الذی لمتننی فیه.» آیت کریمه‌سنده مصر ملکه‌سنڭ عذری، هم ده فوق العاده جمال تأثیریله مصر خاتونلرینڭ حیرتلری صوڭره استقامتلری بیان قیلنمشدر.

حکایه ده ادبڭ نزاهتڭ غایه‌سی نهایه‌سی شویله اولور. قران کریمڭ شو بویوك ادبی شو کونگی تورات انجیل حکایه‌لرینه نسبت قیلنور

ایسه، قران کریم نوری کون کبی ظاهر اولور، خاتونلر حقنده قران کریمڭ غایت بویوك احترامی ده ثابت اولور. انبیالرڭ الڭ بویوکلرینه جنایتلرڭ فحشلرڭ الڭ بویوکلرینی شو کونگی تورات اسناد ایدر ایکن، عادی خاتونلرڭ عادی حاللرینی قران کریم نزاهت لسانیله حکایت ایدر ایسه، سماوی کتابلر آراسنده قران کریمڭ غایت بویوك امتیازی خاتونلر حقنده قران کریمڭ بویوك احترامی کون نوری کبی ثابت اولمازمی؟

سبا ملکه‌سینڭ اولگی کفری هدهد لساننده خاتونڭ اوزینه اسناد قیلنمش ایسه‌ده، تأدب یولیله نزاهت اسلوبیله اولسه کرك، قران کریم لساننده یالگز قومنه اسناد قیلنمشدر.

شارع حکیمڭ قران کریمڭ لسانلرنده خاتون حقنده شو قدر بویوك ادب رعایه قیلنمق البته فقیهلره ده عبرت اولابیلور، نمونه اولابیلور.

عذرا مریمڭ حکایه‌سنه حمایه‌سنه قران کریمڭ او قدر نزاهتلی جزالتلی لسانله اهتمامی اعتناسی البته غایت مهم بر مقصد ملاحظه‌سیله اولسه کرك: الوهیت عظمتنه نسبتله عذرا مریم عادی بر خاتوندر، اللهڭ بر امه‌سیدر. عادی بر امه حقنده قران کریم او قدر اهتمام ایتمش ایسه، او قدر تأدب ایتمش ایسه، خاتونلرڭ هر بری حقنده اهتمام ایتمك، خاتونلرڭ حرمتلرینی حقوقلرینی هر وقت هر جهتله رعایه ایتمك فقیهلرڭ هر برینه هیئت اجتماعیه اعضالرینڭ هر برینه البته لازم اولور، وظیفه اولور.

مدنی، اجتماعی، سیاسی، دینی، ادبی حقوقلرڭ هر برینی خاتونلرڭ هر برینه شریعت اسلامیه تمامیله کمالیله احسان ایتمشدر. بنم اعتقادم شودر. حقیقت شودر.

مهم حقوقلرڭ بعضلرندن خاتونلر اسلام فقیهلری نظرنده محروم ایسه‌لرده، شو کون مدنیت مرکزلرنده حقوقلرڭ الڭ مهملری خاتونلرڭ اهلیتلرینه تسلیم قیلنمامش ایسه‌ده، حقوقلرڭ هر برینی خاتونلرڭ اهلیتلرینه شریعت اسلامیه تمامیله کمالیله احسان ایتدی.

شو بویوك هم مطلوب حقیقتی اسلامیت حرمتیله قران کریم مددیله اللهڭ اعانه‌سیله کونلرڭ برنده انشاء الله اثبات ایدرم.

«لا ابرح حتی ابلغ مجمع البحرین او امضی حقباً.»

بویله بویوك دعوالره بن هر وقت جسارت ایده‌رم؛ قدرتم قوتم سوقیله توکل، عشقم شوقیله.

عقل راه نا امیدی کی رود | عشق باشد کان طرف بر سر دود
لا ابالی عشق باشد نی خرد | عقل آن جوید کزو سودی برد
ترکتاز وجانگداز و بی حیا | در بلا چون سنك زیر آسیا
سخت رویی که ندارد هیچ پشت | بهره جویی را درون خویش کشت

دورتنچی مطلب، یعنی اولگی امتلرك اولگی نبیلرك حکایه‌لری قران کریم‌ده بر نیچه مقصد ایله نازل اولمش ایدی:

١) ترغیب. قد کانت لکم اسوة حسنة فی ابراهیم والذین معه.

٢) آغرلق دقیقه‌لرنده شارع حکیمك شجاعتلی نجدتلی بویوك قلبنه ثبات ویرمك:

«وکلاً نقص علیك من انباء الرسل ما نثبت به فوادك. وجاءك فی هذه‌الحق وموعظة وذکری للمؤمنین.»

٣) رسالتك بویوك برهانی اولمق:

«تلك من انباء الغیب نوحیها الیك. ما کنت تعلمها انت ولا قومك من قبل هذا. فاصبر ان العاقبة للمتقین.»

«ذلك من انباء الغیب نوحیه الیك. وما کنت لدیهم اذ یلقون اقلامهم ایهم یکفل مریم، وما کنت لدیهم اذ یختصمون.»

«وما کنت بجانب الغربی اذ قضینا الی موسی الامر وما کنت من الشاهدین. ولکنا انشأنا قروناً فتطاول علیهم العمر وما کنت ثاویاً فی اهل مدین تتلو علیهم آیاتنا ولکنا کنا مرسلین. وما کنت بجانب الطور اذ نادینا ولکن رحمة من ربك لتنذر قوماً ما اتاهم من نذیر من قبلك. لعلهم یتذکرون.»

عربلرك هر برینه امیلگی قطعاً معلوم بر آدمك لساننده اولگی نبیلرك اولگی امتلرك قصه‌لری اك مفید بر اسلوب اوزرنده بیان قیلنمق البته خارق العاده بر حالدر، رسالت برهانی اولا بیلور. رسالتك

بویوك برهانی اولمق اوزره قران کریم شو آچیق حقیقتی تقدیم ایدر ایدی:

«وما کنت تتلو من قبله من کتاب ولا تخطه بیمینك. اذاً لارتاب المبطلون. بل هو آیات بینات فی صدور الذین اوتوا العلم.»

شو آیت کریمه ده دقتله ملاحظه قیلنه‌چق بر نیچه نکته واردر:

اولاً: «اذاً لارتاب المبطلون» جمله‌سنده ارتیاب نیچون یالگز مبطللره اسناد قیلنمش؟

اگرده اولگیلرك کتابلرینی اوقومش اولسه ایدی، یاخود اوزینك الیله کتاب یازمش اولسه ایدی، شو تقدیرده هر بر آدم ارتیاب ایته‌بیلمزمی ایدی؟

یوق، محق آدم، حقیقت طلب ایتوچی انسان البته ارتیاب ایتمز ایدی.

اولگیلرك کتابلرینی اوقومش اولسه‌ده، الیله کتاب یازمش اولسه‌ده، محمدالامین کبی بر انسانك قران کریم کبی بر کتابی حقنده ارتیاب ایتمك یالگز مبطلك شأنیدر.

نبی اسلام – حر بدوی عرب آراسنده طوغدی اوسدی: ناقص محیط ایچنده کامل اولدی، دون محیط ایچنده بویوك اولدی، وثنیلر آراسنده موحد اولدی، وحشی طبیعت خلق ایچنده عدالتلی مرحمتلی منصف اولدی، اوهام آراسنده درست اعتقاد صاحبی حکیم اولدی، جاهلیت هم ضلال ایچنده صلاح هم خیر هم هدایت آدمی اولدی. بویوك عقلی، علویتلی اخلاقی، هر وقت هر خصوص ده استقامتی عربلرك هر برینه معلوم اولوب، «الامین»لك اسمیله بوتون عرب آراسنده مقبول معتبر بر آدم ایدی.

قرق یاشنده رسوللك دعوی ایتدی، اون‌اوچ سنه غایت بویوك زحمتلره صبر ایتوب، عاقبت، غلبه ایتدی، مقصدینه ایرشدی، انسانلره اڭ گوزل بر کتاب ویردی، اڭ جامع اڭ عدالتلی شریعت اجتماعیه ویردی، قوتلی بر دولت تأسیس ایتدی، اولگی نبیلرك اولگی پادشاهلرك اولگی شارعلرك هر برندن زیاده انسانیت دنیاسنه غایت بویوك انقلاب ویردی.

شو قدر بویوك شوكتیله شو قدر قوتلی عظمتیله برابر، اوزی همان اولگی استقامتیله اولگی قناعتیله اولگی اخلاقیله ثابت قالدی.

بویله بر فوق العاده‌لك یر یوزنده نبیلرك هیچ برینه پادشاهلرك هیچ برینه نصیب اولمادی.

اگرده بویله بر آدمكده بوتون عمری بوینچه دعواسی یالان اولابیلور ایسه، باطل بر دعوتك انسانیت دنیاسنده اثری انبیالرك اثرلرندن زیاده اولور ایسه، او وقت دیانت بوتون اساسیله باطل اولور، انسانیت دنیاسنده نبیلرك هیچ بر اهمیتی قالماز، انسانلر حقنده اللهك عنایت‌الاهیه‌سی تمام مغلوب اولور؛ یالان دعوی حق دعوالرك هر برینه اوستون چیقار ایدی.

یعنی: یر یوزنده نبوت رسالت ثابت ایسه، نبی اسلامك نبیلگی رسوللگی البته قطعیدر. ارتیاب، بوشا كوره، یالگز مبطلره اسناد قیلنلدی.

ثانیاً: قران كریم اولگی كتابلردن انتحال قیلنمش توگل، اوزینك الیله یازلمش اختراع قیلنمش توگل دیدكدن صوك، «بل هو آیات بینات فی صدور الذین اوتوا العلم» جمله‌سنك معناسی نه در؟

«بل» كلمه‌سیله اضرابك منتظملگی ایچون بوراده قران كریمك منبعی مصدری بیان قیلنمق لازمدر.

شو نكته اهتماملە دقتله ملاحظه قیلنه‌چق اهمیتلی نقطه در.

٤) اولگی نبیلرك اولگی امتلرك قصه‌لری ـ شاهد اولمق اوزره بركتلی منبع اولمق اوزره قران كریم صحیفه‌لرنده تلاوت قیلنمشدر.

لقد كان فی قصصهم عبرة لاولی الالباب.

اولگی امتلرك اجتماعی حاللری، اولگی نبیلرك شریعتلری علیملری شو كونگی فقیهلرك اجتهادلرینه اساس، فكرلرینه شاهد، استنباطلرینه بركتلی منبع اولابیلور.

قران كریمده بیان قیلنمش ٥نچی مطلب (٢٤ ص) یعنی هدایت یوللرینی براقمش طاغیلرك عبرتلی قصه‌لری ـ ترهیب مقصدیله تأدیب مقصدیله ایندی.

«قل سيروا فى الارض ثم انظروا كيف كان عاقبة المكذبين.»
«الم يروا كم اهلكنا من قبلهم من قرن مكناهم فى الارض ما لم نمكن لكم وارسلنا السماء عليهم مدراراً وجعلنا الانهار تجرى من تحتهم. فاهلكناهم بذنوبهم. وانشأنا من بعدهم قرناً آخرين.»
«وما نرسل المرسلين الا مبشرين ومنذرين. فمن آمن واصلح فلا خوف عليهم ولاهم يحزنون. والذين كذبوا بآياتنا يمسهم العذاب بما يفسقون.»

قران كريمڭ دورتنچى مطلبى حقنده يوقارى ده بيان قيلنمش دورت مقصدڭ همه‌سى شو ٥نچى مطلبدن ده البته مقصود در.

قران كريمڭ آلتنچى مطلبى، تعليم هم ارشاد طريقلرينى بيان ادبلرى (٢٤ ص) متعدد آيت كريمه‌لرده آچيق بيان قيلنمشدر.

النحل سوره‌سنڭ خاتمه‌سنده دورت آيت كريمه‌ده دعوت اسلاميه اوچ مرتبه اوزرينه ترتيب قيلندى:

«ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتى هى احسن.»

شو غايت موجز آيت كريمه دعوت ادبلرينڭ هر برينى جمع ايتمشدر، يعنى دعوت وظيفه‌لرنده انسانڭ هم زمانڭ حالنه كوره، حركت ايت.

١) حكمت طريقيله دعوت: قلبى شبهه‌دن، عقلى وهمدن پاك انسانلرى دعوت ايدر ايسه‌ڭ، حكمت اعانه‌سيله دعوت ايت.

حكمت، بوراده، حقيقتى برهانيله بيان ايتمك.

٢) موعظه حسنه - انسانڭ كوڭلنه قناعت ويره بيلور بيان اعانه‌سيله دعوت ايتمك.

شو ايكى طريقڭ هر برينڭ اهللرى واردر، وقتلرى واردر.

انسانڭ قلبى شبهه‌دن وهمدن پاك ايسه، اويله انسانلره حكمت فائده ويرور؛ قلبڭ نورى دها زياده ايسه، گوزل بيان كافى اولور.

٣) جدل طريقى.

قلب ده شبهه، غرض، عداوت بولنمق خسته‌لگيله اولگى ايكى طريق مفيد اولماز ايسه، اويله انسانلر حقنده «وجادلهم بالتى هى

احسن» آيت كريمه‌سنه كوره جدل طريقى مشروع اولور. «الڭ گوزل جدال»: شبهه‌سى وار انسان اوزينڭ فكرينى شبهه‌لرينى تام حريتله عرض ايدر؛ او انسانڭ نفرتنه نكولنه يول آچماز كيفيت ده جواب ويرلور، شبهه‌سى آچيق لسانله ازاله قيلنور؛ همان عناد ايدر ايسه، «فان الله يأتى بالشمس من المشرق فأت بها من المغرب» كبى الزامى سوزلره ده التجا قيلنه‌بيلور.

شو اوچ وظيفه‌يى ايفا ايتمش رسول - رسالت وظيفه‌لرينى تماميله ايفا ايتمش اولوب؛ همه عذرلرى قطع ايده‌چك «بلاغ مبين» حاصل اولور. بوندن صوڭ رسول دعوت وظيفه‌لرنده ديگر چاره‌لره التجا ايده‌مز. «ان ربك هو اعلم بمن ضل عن سبيله وهواعلم بالمهتدين» معناسى شودر: يعنى، سنڭ وظيفه‌ڭ تمام اولدى، ضاللرى مهتديلرى خدايڭ بيلور.

«ادع الى سبيل ربك» آيت كريمه‌سى تعدى ايتمز انسانلر حقنده ايدى. اما دعوت وظيفه‌سيله قائم داعيلره تعدى ايدر انسانلر حقنده قران كريم «وان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به. ولئن صبرتم لهو خير للصابرين.» بويورمش.

يعنى: دينڭزه طعن ايتوب اوزڭزه تعدى ايدرلر ايسه، سزده يالڭز مثليله مقابله ايده‌بيلورسز. لكن صبر ايته‌بيلسه‌ڭز دها گوزل.

شو آيت كريمه «وقاتلوا فى سبيل الله الذين يقاتلونكم، ولا تعتدوا ان الله لا يحب المعتدين» آيت كريمه‌سنڭ تام نسخه‌سيدر.

دعوت ظريقلرى، قران كريمڭ فرماننه كوره، اوچدر. سيف - دعوت قوتى توگل، بلكه دفاع چاره‌سيدر، دولت قوتيدر، ضرورت قوراليدر.

«ولئن صبرتم لهو خير للصابرين» آيت كريمه‌سنه كوره، صبر ايتمك هر انسان حقنده خير اولوب، هيچ بر انسان حقنده واجب توگل ايسه ده، «واصبر وما صبرك الا بالله» آيت كريمه‌سنڭ امرينه كوره، صبر ايتمك شارع حكيم حضرتلرينه فرض ايدى.

صبر، صفح، اعراض، احسان، لين آيتلرينڭ هيچ برى نسخ قيلنمادى. امثلرڭ هر برينه ادبدر، نبى اسلام حضرتلرى حقنده واجبدر. شرف دائره‌سنده عزت مركزنده قرارى تأمين قيلنمش ايكن، اسلام

هر وقت احسان لین یوللریله حرکت ایدر. سیف آیتلری شو اڭ گوزل تدبیری نسخ ایتمك ایچون توگل، بلکه تأیید هم تأبید ایتمك ایچون ایدی.

اسلام ده سیف ـ دعوت قوتی توگل، بلکه دولت حافظیدر، مدافعه قورالیدر.

«لقد ارسلنا رسلنا بالبینات وانزلنا معهم الکتاب والمیزان لیقوم الناس بالقسط. وانزلنا الحدید فیه بأس شدید ومنافع للناس ولیعلم الله من ینصره ورسله بالغیب. ان الله قوی عزیز.»

یعنی: دعوت دینیه، دعوت نبویه بینات برکه‌سیله، کتاب، میزان برکه‌سیله تمام اولور. حدید ـ مدافعه دقیقه‌لرنده یالگز یاردم ایتمك، اعانه ایتمك یولنده استعمال قیلنور.

فائده ادبیه:

انزال ـ صرف جهتیله «نزول» دن اولور، یاخود «نزل» دن.

«نزول» ڭ معناسی معلوم. «نزل» قوناقلر ایچون حاضرلنمش هر بر شی.

قران کریم ده هر بری واردر: «وانزل من السماء ماء» بوراده «نزول» دن اولمق غالبدر. «قالوا لو شاء ربنا لانزل ملائکة.» بوراده نزولدن اولمق محققدر.

«یا بنی آدم قد انزلنا علیکم لباساً یواری سوآتکم و ریشا.» ـ وانزل لکم من‌الانعام ثمانیة ازواج» بوراده نزولدن اولمق بعید، البته «نزل» دن اولمق مناسبدر. «نزلاً من عندالله» ـ «نزلاً من غفور رحیم» کبی.

طبیعت مائده‌سی حضورنده انسانلرڭ حیوانلرڭ هر بری اللهڭ مهمانلری اولوب، طبیعت برکتلرینڭ خیراتلرینڭ همه‌سی اللهڭ احسانی اولمق جهتیله همه‌سی نزل اولور.

«وانزلنا الحدید فیه بأس شدید» آیت کریمه‌سی‌ده شو قبیلدندر.

حدید، تیمور ـ غایت بویوك، بلکه اڭ بویوك نعمت‌الاهیه اولمق صفتیله البته نزلدر. «وانزلنا الحدید» ـ «وجعلنا الحدید نزلا لکم» معناسنده اولور.

اڭ طوغری تفسیر شودر. آسان بر نکته ایسه‌ده، همه اهل ادبدن بوتون مفسرلردن غائب قالمش اولمق جهتیله، یالگز شو

کتابم شرفنه صاقلانوب قالمش قیمتلی اهمیتلی فائده در.

این سخن در گوش خورشید ار شدی

سرنگون بر بوی این زیر آمدی

قران کریمڭ مطلبلری، قران کریمڭ کلیاتی، شریعتڭ اساسلری آچیق بیان قیلندی. تکمیل یولندی بعض اهمیتلی مسئله‌لری ینه بیان ایده‌یم.

۱) حکم ـ قران کریم‌ده غایت بلیغ ایجاز غایت شموللی احاطه نظمیله بیان قیلنور.

مثلاً: میراث حکملری کبی تفصیلاتی غایت اوزون مسئله‌لر النساء سوره‌سنده بش آلتی آیت کریمه ده بوتون تفصیلاتیله هم آچیق هم آسان هم مضبوط صورت ده بیان قیلنمشدر. بن اوزم میراث مسئله‌لرینی بوتون فروعاتیله همه تفصیلاتیله حقوق کتابلرنده فقه کتابلرنده تفتیش ایتدم. قران کریمڭ بش آیت کریمه‌سی میراث مسئله‌لرینی تمامیله هم آسان هم اساسلی ایتوب تعلیم ایتمشدر، کوردم.

مثلاً: الانعام سوره‌سنده «قل تعالوا اتل ما حرم ربکم علیکم» آیت کریمه‌سندن صوڭ (۱۵۲ ـ ۱۵۳ ـ ۱۵٤) اوچ آیت کریمه ده همه حقوقلرڭ اصوللری تمامیله بلاغتله ایجاز قیلنمشدر: ۱) اللهڭ حقی، ۲) آتا آنا حقی، ۳) بالالرڭ حقی، ٤) نسب حرمتی، ۵) قانڭ عصمتی. شو بش اصول اولـگی آیت کریمه ده بیان قیلنوب، اساسلرینه انسانلری ارشاد ایتمك ایچون «ذلکم وصاکم به لعلکم تعقلون» فاصله‌سی اختیار قیلنمشدر. شو اصولڭ اساسلرینه وجهلرینه انسان عقلیله مهتدی اولور.

ایکنچی آیت کریمه ده ینه بش حق تذکیر قیلنمشدر: ۱) یتیملرڭ مالّلرینی صاقلامق، ۲) کیللری تکمیل ایتمك، ۳) وزنلری ایفا ایتمك، ٤) حکم کبی شهادت کبی حکایت کبی هر بر خصوص‌ده عدالتلی صداقتلی اولمق، ۵) اللهڭ عهدینه، شرعڭ حکملرینه حقوقڭ حرمتنه هر وقت وفا ایتمك. ـ انسان اوزینڭ حاللرینی باشقه‌لرڭ حاللرینه قیاس ایدر ایسه، شو بش اصولڭ اساسلرینی وجهلرینی بیلور؛ بوڭا کوره «ذلکم وصاکم به لعلکم تذکرون» فاصله‌سی شو آیت کریمه ده اختیار قیلنمشدر.

اوزی حقنده باشقه‌لرڭ خیانتلرینه یالان شهادتلرینه، اوز یتیملرینڭ مظلوملکلرینه هیچ بر انسان البته راضی اولماز. «اوز حالگی فکر ایت ده، باشقه‌لرڭ یتیملرینهٔ ماللرینه حقلرینه خیانت ایتمه.» دیمك اولور.

«شو حقوقلری شو وظیفه‌لری رعایه ایتمکدر طوغری مستقیم دین. بوڭا اتباع ایت، ضلال یوللرینه اتباع ایتمه.» اوچنچی آیتڭ معناسی شودر.

مثلاً: الاسراء سوره‌سنڭ (٢٣-٣٩) آیت کریمه‌لرنده ١٧ آیت کریمه ده دینڭ بوتون اصوللری حیاتڭ بوتون‌ادبلری حقوقلری وظیفه‌لری غایت قناعتلی غایت جزالتلی لسانله تعلیم بویورلمشدر. شو اون یدی آیتڭ هر بر جمله‌سی حکمت کلیه‌سیدر، ادب جامعه‌سیدر.

قران کریمڭ هرجمله‌سی بلیغ جزیل جمله جامعه اولور: فاتحه سوره‌سی قران کریمڭ بوتون مطلبلرینی ایجاز ایتمشدر؛ قران کریمڭ بر نیچه آیت کریمه‌سی فقه کتابلرینڭ همه بابلرینی بوتون اصولیله احاطه ایتمشدر. عصر سوره‌سی نه قدر قیصه ایسه ده، حیاتڭ بوتون اصوللرینی آچیق افاده ایدر. «فمن یعمل مثقال ذرة خیراً یره. ومن یعمل مثقال ذرة شراً یره» شو موجز جمله ده عدالت‌الاهیه قانونی بوتون قوتیله جزالتیله بیان قیلنمشدر. «ومن یطع الله ورسوله ویخش الله ویتقه فاولئك هم الفائزون» - خذ العفو وأمر بالعرف واعرض عن الجاهلین» کبی آیت کریمه‌لرده استقامتڭ صلاحڭ ادبڭ همه یوللری تعلیم قیلنمشدر. «وکلوا واشربوا ولاتسرفوا» آیت کریمه‌سی اقتصاد ادبلرینی صحت اساسلرینی تمام آچیق سویله‌مشدر.

«واوحینا الی ام موسی ان ارضعیه فاذا خفت علیه فالقیه فی الیم ولا تخافی ولا تحزنی انی رادوه الیك وجاعلوه من المرسلین» کبی،

«وقیل یا ارض ابلعی ماءك ویا سماء اقلعی. وغیض الماء وقضی الامر واستوت علی الجودی. وقیل بعداً للقوم الظالمین» کبی موجز آیت کریمه‌لرڭ افاده‌لری بلاغتلری ادیبلرڭ بلیغلرڭ عقللرینه حیرت یورور، قلبلرینه دهشت ویروب مفتون ایدر.

تا قیامت گر بگویم زین کلام
صد قیامت بگذرد وین ناتمام.

***

قران کریمڭ همه مطلبلری بوتون بیانلری حقنده یوقاری‌ده یازلمش معلومات حق اولور ایسه، ثابت اولور ایسه، قران کریم شعر اولماز، هیچ بر آیت کریمه‌سی شعر اولماز. قران کریمڭ بعض جمله‌لرنده بعض آیت کریمه‌لرنده وزن وار ایسه‌ده، شعر بحرلرینڭ وزنیله متزن ایسه‌ده، هیچ بر جمله‌سی هیچ بر آیت کریمه‌سی شعر توگلدر.

کلامڭ سوزڭ شعرلگی وزنیله توگل، بلکه معناسیله‌در، منشائیله‌در.

کلام - خیال خزینه‌لرنده خیال قوتیله خلق قیلنمش صورتلری حکایت ایدر ایسه، شعر اولور، موزون اولسه‌ده اولماسه‌ده. اوز باشنه موجود حاللری حقیقتلری بیان ایدر ایسه، شعر اولماز، ولو موزون اولسه‌ده.

مثلاً: «فمن شاء فلیومن ومن شاء فلیکفر» جمله‌سی طویل وزنیله موزون ایسه‌ده شعر توگلدر. بوراده شاعرڭ خیالیله خلق قیلنمش معنی یوقدر، بلکه شو جمله یا بر حقیقت انشائیه‌در، یاخود حقیقت خبریه‌در. عقیده‌لرده مسامحه، دین‌ده حریت اساسی حقنده فرمان الاهی اولور ایسه، حقیقت خبریه اولور؛ ضلالدن تنفیر، تهدید یولیله اولور ایسه، حقیقت انشائیه اولور.

مثلاً: «واملی لهم ان کیدی متین» آیت کریمه‌سی متقارب وزنیله موزوندر. شعر توگلدر، شاعرڭ قوه شعریه‌سیله خلق قیلنمش معنی بوراده یوقدر، بلکه قران کریم منکرلرینه معاندلرینه الوهیت قهرینڭ نسبتی حقنده تمام درست بر حقیقتدر.

هم‌ده

ویخزهم وینصرکم علیهم ویشف صدور قوم مومنین

وافر وزنیله موزون ایسه‌ده،

«ان ینتهوا یغفر لهم ما قد سلف»

«یرید ان یخرجکم من ارضکم بسحره»

«وجفان کالجواب وقدور راسیات»

کبی آیت کریمه‌لر رجز وزنیله موزون ایسه‌ده، هیچ بری شعر توگلدر.

عرب بحرلرینڭ هر بری قران کریم جمله‌لرنده واردر. لکن بعض جمله‌لرڭ موزونلگی جهتیله، بوتون قران بوتون سوره یاخود بوتون آیت کریمه شعر اولماز.

موزون اولمق شعرڭ رکنی توگل ایسه‌ده، هر حالده مطلوب مرغوب وصفیدر. اتزان - شعرڭ بر زینتی ایسه، هیچ بر کلام حقنده عیب اولماز. عادی انسانلرڭ سوزلری‌ده شاعرلرڭ انشالری‌ده، نبیلرڭ ارشادلری‌ده موزون اولا بیلور.

قران کریم شعرلکدن تبرئه قیلنمشدر، شعرلك قران کریمدن نفی قیلنمشدر. لکن جمله‌لرنده موزونلك البته واردر، هر بر جمله‌سی توگل ایسه‌ده، قران کریمڭ بایتاق جمله‌لری موزوندر. قران کریم اللهڭ کتابیدر، هر بر سوزی اللهڭ سوزیدر، قران کریم‌ده غفلت بولنمق ممکن توگلدر. بوڭا کوره، قران کریمڭ موزون جمله‌لرنده وزن البته قصدیدر.

قران کریمی شعرلکدن تبرئه حقنده ادیبلر فقیهلر مفسرلر قران کریم جمله‌لرینڭ وزنلرینی انکار ایتمشلر ایسه‌ده، اصابت ایتمه‌مشلر. کوز کوره معلوم بر حقیقتی انکار ایتمك نفی ایتمك فائده ویرمز. صوڭره موزون اولمق شعرڭ عیبی توگل، بلکه گوزل جهتیدر، قران کریمدن موزونلگی نفی ایتمك بوڭا کوره حاجت توگلدر.

شعر - هوا الیله خیال خزینه‌لرنده خلق قیلنور صورتلردن فانتازیه‌لردن عبارتدر. شعرڭ معناسی اوز باشنه موجود اولمایوب، یالڭز شاعرڭ خیالنده خلق قیلنمش اولور. صورت شعریه اکثریتله موهوم اولور.

خیال قوتیله، تالانت قدرتیله، تأثر برکه‌سیله، وهم تلقینیله خلق قیلنمش تصویر - شعردر. شعر، شو معناسیله، قران کریم‌ده یوقدر. شعرلك قران کریمدن نفی قیلنمش ایسه، قران کریم شعرلکدن تبرئه قیلنمش ایسه، شعرڭ شو معناسی اراده قیلنمشدر. یوقسه، موزونلگی نفی قیلنمامشدر.

موزون اولمق کلام ده مطلوب توگل ایسه، هیچ بر کلام حقنده عیب توگلدر. بلکه «ورتلناه ترتیلاً» - «ورتل القران ترتیلا» آیت کریمه‌لرینڭ افاده‌لرینه کوره، قران کریم موزوندر، عرب بحرلرینڭ وزنلریله اولماسه‌ده، اوزینه مخصوص انتظام، اتزان قران کریم آیت کریمه‌لرنده واردر، مطلوبدر. بعضلری، مثلاً «لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون» کبی، «قل هو الرحمن آمنا به» کبی «ومن یتق الله یجعل له ویرزقه من حیث لا یحتسب» کبی جمله‌لری بحرلرڭ وزنیله ده موزون اولا بیلور.

قران کریم ده «وما تنزلت به الشیاطین. وما ینبغی لهم وما یستطیعون کبی «هل انبئکم علی من تنزل الشیاطین. تنزل علی کل افاك اثیم. یلقون السمع واکثرهم کاذبون» کبی «وما علمناه الشعر وما ینبغی له» کبی آیت کریمه‌لرده قران کریمدن شعرلك نفی قیلنمش ایسه، موزونلك زینتی توگل، بلکه منشأ جهتی بیان قیلنمشدر. یعنی:

قران کریمڭ معنالری، قران کریمڭ نظمی روح القدس امانتیله عرش الوهیتدن محمد الامینڭ پاك قلبنه ایندی.

شعر - شاعرلرڭ خیاللرنده دماغلرنده وهم قوتیله شیطان وسوسه‌سیله خلق قیلنور، یاخود رحمت ملکلرینڭ املاسیله روح القدس الهامیله افاضه قیلنوب کشف قیلنور.

وهم قوتیله شیطان الهامیله اولور ایسه، شعرڭ معناسی اکثریتله بلاغت لباسنه بورکنمش باطل اولور، هوا اولور؛ ملك الهامیله روح القدس افاضه‌سیله اولور ایسه، حقیقت اولور، حکمت اولور.

بوڭا کوره، شعر همه ملتلرڭ بوتون حکمتلرینه همه علویتلرینه دیوان اولمشدر، بوڭا کوره شعر لسان نبوت‌ده مدح قیلنمشدر.

«روی البخاری عن ابی بن کعب ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ان من الشعر لحکمة.

امام احمد روایت ایتمش: «التفت حسان الی ابی هریرة فقال انشدك بالله هل سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول اجب عنی. اللهم ایده بروح القدس.

شارع حکیم حضرتلری صحابی حسان جنابلرینه دیه ایدی: «قل وروح القدس معك.»

شعر - عصر سعادتده معتبر ایدی؛ ابو بکر، عمر، علی - شاعر ایدی. جاهلیت شعرلرینڭ اکثری ضائع اولمش ایسه‌ده، خلیفه عمر حضرتلرینڭ فرمانیله تدوین بسمله‌سی باشلاندی؛ امتڭ بویوکلری جاهلیت شعرلرینی عرب ماده‌لرینی تمامیله تدوین ایتدیلر. اسلامیتڭ اولگی عصرلرنده شعر ادب مجلسلرینڭ زینتی ایدی، اسلام صوفیلرینڭ بویوکلری شاعر ایدی، ایران شاعرلرینڭ بویوکلری اسلامیتدن صوڭ تورەدی، فردوسیلر، خاقانیلر، سعدیلر انوریلر حافظلر بیدللر، جامیلر، عمومیتله ادب دنیاسینڭ یاقتی قویاشلری همه‌سی اسلام بالالریدر.

هر حالده شعر - اسلامیتده ادب خزینه‌سی ایدی، حکمت دیوانی ایدی، شاعرلك قیمتلی بر صناعت، قوتلی بر ملکه، بویوك بر شرف ایدی.

شعر - صورت نظمیه‌سی جهتیله، دیه‌لم، البته گوزلدر، روحی جهتیله معناسی جهتیله حق اولا بیلور، باطل اولا بیلور، مفید اولا بیلور، مفسد اولا بیلور. بوڭا کوره یا ممدوح اولور، یاخود مذموم اولور.

شعر لسان شارعده مدح قیلنمش ایسه، معناسی جهتیله ایدی، ذم قیلنمش ایسه، معناسنه مقصدینه نتیجه‌سنه کوره ایدی.

ام المومنین سیده عائشه حضرتلری دیه ایدی: «الشعر کلام. فمنه حسن، ومنه قبیح. فخذ الحسن، ودع القبیح.»

قران کریم شعرلکدن، نبی حکیم شاعرلکدن تبرئه قیلنمش ایسه، بوراده یالگز وزن یالگز نظم خصوصیتی ملحوظ توگل ایدی. بلکه سوزڭ منشأ جهتی مقصد جهتی ملحوظ ایدی.

درست، شارع حکیم امی ایدی، اوقومادی، یازمادی، حساب اوگره‌نمه‌دی، شاعرلر کبی شعر سویله‌مه‌دی، قصیده‌لری یوق ایدی، ایام عربدن، انساب عربدن، دیه‌لم، خبری یوق ایدی. لکن شو صناعتلرڭ هر برینه قوتی قدرتی تام ایدی، صناعتلرڭ هیچ برینه تنزل ایتمه‌دی، بوتون قوتی بوتون قدرتی بوتون قابلیتی رسوللك شاعرلك

وظیفه‌لرینه متوجه ایدی. سویله‌دی، اڭ بلیغ خطیب اولدی؛ میل ایتسه ایدی، شعر سویله‌سه ایدی، اڭ بویوك اڭ طوغری اڭ قوتلی شاعر اولور ایدی.

بن ده، مثلاً، شاعرلك یوق، عاجزلگم سببیله در؛ لکن، محمد الامین صلی الله علیه وسلم حضرتلرنده شاعرلك یوق شارعلگی بویوکلگی جهتیله در.

«وما علمناه الشعر وما ینبغی له» آیت کریمه‌سینڭ ده معناسی افاده‌سی شودر.

یعنی: شاعرلك شارع حکیم شرفنه نسبتله کمال توگلدر. شاعرلك اوز باشنه نه قدر بویوك بر فضیلت ایسه‌ده، شارعلك بویوکلگنه نسبتله شاعرلك فضیلتی دوندر. شارعلرڭ رتبه‌لرینی عنایت الاهیه بویوك ایتدی؛ بوڭا کوره، حکمت الاهیه شارعلرڭ هیچ برینه شاعرلك صناعتلرینی تعلیم ایتمه‌دی.

«ان هو الا ذکر وقران مبین»

یعنی: نبی اسلامڭ سوزی شعر توگلدر، بلکه ذکردر، حرمتی قدسیتی بویوك نظمدر، اڭ آز تذکر قوتیله قبول قیلنه بیله‌چك ابتدائی حقیقتدر. هم ده قراندر، بیانلرینی دلیللریله جمع ایدر؛ مبیندر، انسانلرڭ بوتون حاجتلرینی ایضاح ایدر.

شو بیان برکه‌سنده اهمیتلی بر مسئله دینیه بلکه بر مسئله ادبیه حل قیلنمش اولسه کرك.

«قران کریم شعر توگلدر، شارع حکیم شاعر توگلدر» مسئله‌سی قران کریمڭ قطعی بر دعواسی ایسه‌ده، بوتون مسلمانلرڭ عقیده‌سی ایسه‌ده، شو مهم مسئله حقنده بلاغت اهللرینڭ مفسرلرڭ بیانلری، شعرڭ یالگز وزن جهتلرینه منصرف اولمق جهتیله، قناعت ویره بیلورلك توگل ایدی. وزن، مطلوب بر کمال توگل ایسه، لا اقل، عیب توگلدر. منفور بر گناه توگلدر. صوڭره، وزن شعرڭ رکنی ده توگلدر؛ موزون اولمایوب، شعر اولمق البته ممکندر. بوڭا کوره، بلاغت اهللرینڭ بیانلری ناقصدر، بلکه خطادر. ناقصدر: زیرا وزن شعرڭ روحی

توگل، رکنی توگل، بلکه گوزل بر زینتیدر. خطادر: چونکه بحور وزنیله اولماسه‌ده قران کریم نظمی موزوندر، ترتیل قران کریم آیت کریمه‌لرنده مطلوبدر، بحور وزنیله‌ده موزون جمله‌لر آیت کریمه‌لر قران کریم‌ده کوبدر.

«والنجم اذا هوی، ماضل صاحبکم وما غوی، وما ینطق عن الهوی. ان هو الا وحی یوحی. علمه شدید القوی. ذومره فاستوی.»

شو آیت کریمه‌لرده قران کریمڭ حقیقتی، قران کریمڭ منبعی مصدری تمام آچیق بیان قیلنمشدر.

عربلرڭ همه‌سنه معلوم ثریا کبی شعری کبی یولدوزلرڭ حرمتیله قسم ایتوب، قران کریم دیمش: همه حالری سزه معلوم صاحبگز محمد الامین ضال توگلدر، علم جهتیله مهتدیدر، غاوی توگلدر، قصد جهتیله‌ده عمل جهتیله طوغریدر. هیچ بر سوزی وهمدن هوادن صادر اولمادی، بلکه هر بر سوزی شدید القوی روحڭ تعلیمیله ایدی. (شدید القوی: همه قوتلری، یعنی عقلی، اراده‌سی، اختیاری، کلامی، سمعی، بصری... شدید روحدر.) صاحبگز محمد الامین ذومره‌در: یعنی قوتی بویوکدر، صاغدر، صورتی‌ده جمیلدر، اوزی‌ده جلیلدر.

بوڭا کوره‌ده قران کریم شعر توگلدر، بلکه شدید القوی روح القدس امانتیله واسطه‌سیله محمد الامینڭ قوتلی هم پاك قلبنه وحی قیلنمش حقیقت الاهیه‌در.

«فلا اقسم بالخنس الجواری الکنس واللیل اذا عسعس والصبح اذا تنفس انه لقول رسول کریم ذی قوة عند ذی العرش مکین مطاع ثم امین وما صاحبکم بمجنون ولقد رآه بالافق المبین وما هو علی الغیب بضنین وما هو بقول شیطان رجیم.»

تکویر سوره‌سنڭ شو آیت کریمه‌لری النجم سوره‌سنڭ فاتحه‌سیله برابر قران کریمڭ منبعی هم سندی حقنده‌در. قران کریمڭ منبعی مصدری حقیقتدر، سندی عالیدر: منبع حقیقتدن روح امین واسطه‌سیله محمد الامین حضرتلرینڭ قوتلی قلبنه القا قیلنمش نوردر.

بوڭا کوره‌ده قران کریم شعر توگلدر. هر حال‌ده شعرلك قران

کریمدن نفی قیلنمش ایسه، قران کریم شعرلکدن تبرئه قیلنمش ایسه، منشأ جهتیله، روح جهتیله ایدی. وزن جهتیله توگل ایدی. بنم شو بیانم بلاغت اهللرینڭ بیانلرینه بلکه تدارك اولا بیلور.

این سخن در گوش خورشید ارشدی
سرنگون بر بوی این زیر آمدی.

٤) اسلامڭ معناسی نه‌در؟

لسان شارع‌ده اسلام سوزینڭ مختلف معنالری متفاوت درجه‌لری واردر.

اسلام یالگز لسان اعترافنه اطلاق قیلنوب، ایماندن دون اولور: «قالت الاعراب آمنا. قل لم تومنوا ولکن قولوا اسلمنا. ولما یدخل الایمان فی قلوبکم.»

لسان اعترافیله برابر قلبڭ اعتقادی، عملڭ وفاسی، هر خصوص‌ده وجدانڭ رضاسی‌ده بولنور ایسه، ایماندن اوستون اولور:

«اذ قال له ربه اسلم قال اسلمت لرب العالمین.» آیت کریمه‌سی سید الانبیا ابراهیم حقنده‌در.

اسلام ـ سلم ماده‌سندن افعال اولمق جهتیله، ـ صلح، امان، سلام اساسلری اوزرنده حیات معناسنده اولور:

«یا ایها الذین آمنوا ادخلوا فی السلم کافه.»

«ان الدین عند الله الاسلام.»

«ومن یبتغ غیر الاسلام دیناً فلن یقبل منه.»

اسلام ـ هیئت اجتماعیه‌ده شریعت کلیه شریعت عمومیه اولمق صفتیله شو معنی‌ده اولور.

هیئت اجتماعیه‌ده انسانلرڭ حیاتی ـ یالگز امن، یالگز انتظام اساسلریله تأمین قیلنه بیلور. بوڭا کوره، «یا ایها الذین آمنوا ادخلوا فی السلم کافه» ـ «وان جنحوا للسلم فاجنح لها» ـ ان الدین عند الله الاسلام.» آیت کریمه‌لرینڭ معنالری بر اولوب، اسلام ـ انتظام دائره‌لرینه امن دائره‌لرینه داخل اولمق معناسنده اولور.

اسلام ـ حق حضورنده حقیقت حضورنده عقلڭ قلبڭ انقیادی معناسیله‌ده استعمال قیلنمشدر:

«الا من یؤمن بایاتنا فهم مسلمون»

«یحکم بها النبیون الذین اسلموا.»

اسلام ـ سلامه ماده‌سندن اولمق جهتیله، عیوبدن آفتلردن پاك اولمق معناسیله‌ده مستعملدر. «ان الدین عند الله الاسلام» آیت کریمه‌سی شو معنی‌ده اولا بیلور: اوهامدن پاك عقیده، تقلیددن پاك عمل، فساددن پاك قلب معناسنده اولور.

«الا لله الدین الخالص» آیت کریمه‌سنڭ ده معناسی شودر.

شو معنالرڭ هر بری ـ اسلامڭ رکنیدر: حق حضورنده حقیقت حضورنده انقیاد ایتمك، اوهامدن تقلیددن گناهدن آفتلردن پاك اولمق خالص اولمق، امان، انتظام دائره‌لرینه داخل اولمق معنالری اسلامڭ افاده‌سنه تمامیله البته مندرجدر. «ان الدین عند الله الاسلام» آیت کریمه‌سی شو معنالرڭ هر برینی احاطه ایدر.

ایمان، اسلام کبی، حق عقیده‌لری بوتون خیراتلری گوزل اخلاقی، پاك حسیاتی تمامیله جمع ایدر. انسانلرڭ سعادتنه اساس قیلنمش ایمان البته شودر.

درست، همه مؤمنلری اوزینڭ کوله‌گه‌سی تحتنه جمع ایده‌چك سانجاق اولمق اعتباریله، کوکلره قدر رفع قیلنمش «لوای دعوت» اولمق جهتیله، همه مؤمنلری قارندش ایدر بر شعار اولمق صفتیله، ایمان ـ «لا اله الا الله محمد رسول الله» سوزینی هم جانله هم لسانله سویله‌مکدن عبارتدر.

بر آدم شو سانجاق کوله‌گه‌سی دائره‌سنه کلور ایسه، شو مقدس کلمه‌یی اوزینڭ لساننه ورد قیلور ایسه، اسلام قبله‌سنه یوزیله کوڭلیله متوجه اولور ایسه، او آدم ملت اسلامیه اعضاسی اولور.

شو مقدس کلمه طیبه، عمومی بر شعار کلی بر جامعه اولمق جهتیله اسلامیت نظرنده مقدس هم محترم ایمان اولور، همه مومنلر آراسنده

معنوی بر نسب اولوب، قان قارنداشلگی کبی ایمان قارنداشلگی‌ده همه مومنلری قارنداش ایدر.

شریعتنڭ ایکی بویوك منبعی واردر: ١) بری قران کریم، ٢) دیگری سنت نبویه‌در، دیمش ایدك (ص - ٧) قران کریمڭ تعلیملرینی اجمال ایتدك. ایندی سنت نبویه تعلیملرینی‌ده اجمال ایده‌یك.

قران کریمڭ بیاننه کوره، هم قران کریمڭ هم سنتڭ منبعی بردر.

«وما ینطق عن الهوی ان هو الا وحی یوحی.»

«وانزل الله علیك الکتاب والحکمة وعلمك ما لم تکن تعلم وکان فضل الله علیك عظیماً.»

شو آیت کریمه‌ده کتاب بعدنده ذکر قیلنمش حکمت - سنت نبویه‌در. هیئت اجتماعیه‌ده حیات قانونلوینه انتظام اصوللرینه دائر شارع حکیم حضرتلرینڭ تعلیملریدر.

سندیله ثابت سنت نبویه‌لرڭ همه‌سی طوپلانور ایسه، بویوك بر حکمت دیوانی اولور، اڭ علویتلی اڭ گوزل حیات ادبی اولور، اڭ معقول اڭ عدالتلی اجتماع قانونی اولور. شو صحیفه‌لرڭ یوزینی سنت نبویه نمونه‌لریله تزیین ایده‌یم:

«لا تزال امتی بخیر ما لم تر الامانة مغنماً والصدقة مغرماً.»

«رحم الله عبداً قال خیر فغنم، او سکت فسلم.»

«الید العلیا خیر من الید السفلی.»

«ثلاث منجیات، وثلاث مهلکات. فاما المنجیات: فخشیة‌الله فی‌السر والعلانیة، والاقتصاد فی‌الغنی والفقر، والحکم بالعدل فی الرضا والغضب. واما المهلکات فشح مطاع، وهوی متبع، واعجاب المرء بنفسه.»

«اد الامانة الی من ائتمنك ولا تخن من خانك.»

«نزلت المعونة علی قدر المؤونة.»

«ما هلك امرؤ عرف قدره.»

«اذا حدث احدکم فلا یکذب، واذا وعد فلا یخلف، واذا اؤتمن فلا یخن.»

«الغنم بالغرم.»

سنت امامل‌رینڭ بیانلرینه کوره، دینڭ ادبڭ حیاتڭ همه اصوللری تمامیله دورت سنت جامعه‌ده اجمال قیلنمشدر:

١) انما الاعمال بالنیات. وانما لکل امری ما نوی.»

٢) من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه.»

٣) لا یؤمن احدکم حتی یحب لاخیه ما یحب لنفسه.

٤) «ان الحرام بین والحلال بین. وبینهما مشتبهات لا یعلمهن کثیر من الناس. فمن اتقی الشبهات استبرأ لدینه وعرضه الا وان فی الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد کله. واذا فسدت فسد الجسد کله. الا وهی القلب.»

سنت نبویه‌لرڭ تعلیملرینه کوره حیات ادبی: ١) نظافت، ٢) سماحت، ٣) عدالت اساسلری اوزرنده قائمدر.

نظافت: بدنڭ، لباسڭ، مکانڭ پاکلگیدر.

سماحت: اسیرلکدن عقلڭ قلبڭ روحڭ آزادلغیدر، یعنی وهم، حرص، تقلید اسیرلکلرندن انسانڭ حریتیدر. اشتها اسیرلگندن آزاد اولمق ـ عفت اولور؛ استراحت اسیرلگندن آزاد اولمق اجتهاد اولور؛ مال بنده‌لگندن آزاد اولمق سخاوت اولور؛ غضب اسیرلگندن آزاد اولمق ـ عفو اولور.

عدالت: هیئت اجتماعیه‌ده دولت‌ده انتظامڭ اڭ قوتلی اساسیدر.

شارع حکیم حضرتلرینڭ سنت نبویه‌لری حیات ادبلرینڭ اجتماع اصوللرینڭ هر برینی بوتون تفصیلاتیله اڭ فصیح لسانله بیان ایتمشدر.

بنم ایمانم قطعیدر: قران کریمڭ آیت کریمه‌لری شارع حکیمڭ سنت نبویه‌لری تمام طوپلانوب، معصوم امتڭ حر عقلی شریعت اجتماعیه تألیف ایدر ایسه، شریعت اسلامیه اڭ گوزل اڭ عدالتلی شریعت اولور، مثلی بولنماز بویوك بر قانون اولور.

اسلام - قران کریمله سنت نبویه‌سیله - بدویت دنیاسنده طلوع ایتوب، باش‌ده عربستان بلادینه، نهایت، بوتون یر یوزینه غایت بویوك انقلاب ویردی. دینی انقلاب، سیاسی انقلاب، اجتماعی انقلاب بوتون یر یوزینه اسلامیت روحیله اسلامیت نوریله سرایت ایتدی.

عربستان چوللرنده، شدت هم حریت‌النده تربیه کورمش بدوی عربلرك روحلری قوتلی، فکرلری آچیق، عزتلری بویوك، طبیعتلری صاف، لسانلری بلیغ ایدی. یعنی حاضرلك کامل ایدی. اجتماعی روح نفخ قیلنه‌چق اجتماعی بدن تمام تسویه قیلنمش ایدی.

تمام تسویه قیلنمش اجتماعی بدنك طامورلرینه قلبنه اسلامیت روحی نفخ قیلندی؛ حقانیت، عدالت آیاقلریله دولت اسلامیه قوت اساسنه باصدی، امت عربیه اسلامیت روحیله ریاست عرشلری اوزرینه چیقدی، مدنیت ملکلری اسلام شوکتی حضورنده سجده ایتدی.

اسلامیت بویوك بر رسالت عمومیه ایدی، نهایت، بویوك بر دولت اولدی. بوکا کوره قانون تدوین ایتمك احتیاجی ده حس قیلندی.

یونان، مثلاً، اوفاق بر دولت ایدی، قانون تدویننه احتیاجی یوق ایدی. روما بویوك بر دولت ایدی، بوکا کوره قانون وضع ایتدی. روما قانونی اون اون‌بش عصر ایچنده طوپلانوب، نهایت یوستینیان عهدنده تدوین قیلنه بیلدی. روما اوزینك قانونلرینی شرقدن استعاره ایته ایدی، روما فقیهلرینك اجتهادیله علوم فقهیه رومادە اتقان قیلندی. فتوحات برکه‌سنده روما قانونلری شرق طرفلرینه‌ده طارالدی؛ اسکی روما قانونلری شو کونگی مدنیت قانونلرینه‌ده اساس اولدی.

دولت اسلامیه نه قدر تیز تأسیس قیلنمش ایسه، اسلامك شریعتی ده او قدر تیز تدوین قیلندی. ۲۳ سنه‌لك عصر سعادت ده شریعت اسلامیه بوتون اصولیله بوتون اساسیله تبلیغ قیلنوب، عاقبت ایکی عصر ایچنده تدوین قیلنوب، عالمك اك گوزل شریعتی اولدی.

قران کریمك آیت کریمه‌لرنده اصحاب کرامك کیك کوکللرنده شریعت اسلامیه حفظ قیلنوب، تابعیلرك اجتهادلریله فقه اساسلری تمامیله تأسیس قیلندی؛ تدوین بسمله‌سی امام ابوحنیفه امام مالك

امام شافعی امام احمد کبی مجتهدلرك شرفنه قالمش ایدی.
اختلاف اصحاب کرام دورنده ده وار ایدی، حتی عصر رسالت ده اختلاف وار ایدی، نظر اختلافی ایدی، طبیعی اختلاف ایدی. غرض، دسیسه بولنمق ممکن توگل ایدی. اصحاب کرامك سیاسی اختلافلری ده فقهك اساسلرینه فقهك فروعاتنه ذره قدر تأثیر ایتمز ایدی.

اصحاب کرامك فقیهلری وار ایدی، امیرلری وار ایدی، مجاهدلری وار ایدی. فقیهلری تعلیم قصدیله، مجاهدلری فتوحات شوقیله یر یوزینه طارالدی. یات خلقك یات ملتلرك یرلریله دولتلریله برابر قانونلری ده فقهلری ده البته دولت اسلامیه الىه ایرشدی. بوڭا کوره روما قانونلری ده یهود شریعتی‌ده اسلام فقیهلرینه البته معلوم اولابیلور ایدی، روما قانونلری یهود شریعتی تدوین قیلنه‌چق فقه مذهبلرینه البته تأثیر ایته‌بیلور ایدی. لکن امی بر رسول لسانیله تبلیغ قیلنمش شریعت اسلامیه اولگی قانونلرك اسکی شریعتلرك تأثیرندن تدوین ساعتنه قدر آزاد قالوب، خالص فقه اسلام اولمق اوزره تدوین قیلندی.

۲۳ سنه‌لك عصر سعادت‌ده شریعتك بوتون منبعی قران کریم ایدی، سنت نبویه‌ایدی. شارع امی ایدی، مکه‌ده ایدی مدینه‌ده ایدی، اوقومادی یازمادی، روما قانونلرندن یهود شریعتندن تمام غافل ایدی، روما یوریستلرینی یهود فقیهلرینی کورمه‌دی. بوڭا کوره، یات ملتلردن استعاره یوللری تمام باغلی ایدی، استعاره احتماللری ده ممکن توگل ایدی.

قران کریم تمامیله کمالیله، سنت نبویه بوتون فروعاتیله صحابه‌لرك عهده‌لرنده ذمه‌لرنده مقدس امانت مقدس وظیفه اولوب قالدی. صحابه‌لرك ابو بکر، عمر، عثمان، علی، عبادله، معاذ بن جبل، زید بن ثابت کبی اڭ معتبر اڭ بویوك فقیهلری هر بری - بوتون ترجمه‌لری تمام معلوم آدملر ایدی، هیچ بری روما قانونلرندن یهود شریعتندن خبردار توگل ایدی.

تابعیلر صحابیلردن قرآن کریمی سنت نبویه‌لری صحابیلرك حکملرینی تمامیله حمل ایتدیلر. فقه اسلامك اڭ بویوك شعبه‌سی حجازده مدینه‌ده مکه‌ده بوتون اصولیله بوتون فروعاتیله تأسیس قیلندی، تمام اولدی.

اسلامنڭ الڭ بویوك فقیهلری سعید بن المسیب، خارجه بن زید، سلیمان بن یسار، قاسم بن محمد، عروة بن الزبیر، عطاء بن ابی رباح، طاووس بن کیسان، مجاهد بن جبیر کبی تابعیلر ایدی، بوتون استفاده‌لری اصحاب کرام حضرتلرندن ایدی، قلبلری عقللری قرآن کریم آیت کریمه‌لریله شارع حکیم سنتلریله تمام مشغول اولوب، طوق اولوب، همه نرسه‌دن بوش ایدی؛ وقتنڭ مدنیتی، روما قانونلری، یهود شریعتی حجاز قطعه‌سندن دور ایدی. مکه‌ده مدینه‌ده یهودیلر وار ایسه‌ده، «لتجدن اشد الناس عداوة للذین آمنوا الیهود والذین اشرکوا» - «یا ایها الذین آمنوا لا تتولوا قوماً غضب الله علیهم» کبی آیت کریمه‌لرڭ قطعی آچیق فرمانلریله استفاده یوللری تمام قاپانمش ایدی؛ صحابیلرڭ تابعیلرڭ عزت دینیه‌لری ده استفاده احتماللرینی تمام قطع ایتمش ایدی؛ یات ملتلره تورات آیتلرینه یهود فقیهلرینڭ خیانتلری قرآن کریمڭ شهادتیله معلوم اولدقدن صوڭ، یهود فقیهلرینه تابعیلرڭ مراجعتلری‌ده البته تمام ممتنع ایدی؛ «لو کان موسی حیاً لما وسعه الا اتباعی» - «وانی قد ترکت فیکم ما لن تضلوا بعده ان اعتصمتم به» کبی ارشادیله تورات تلمود تعلیملرینه صحابیلرڭ تابعیلرڭ مراجعتلرینی تمامیله منع ایتمش ایدی شارع حکیم علیه الصلاة والسلام حضرتلری.

صحابیلرڭ تابعیلرڭ اجتهادیله حجاز قطعه‌سنده مکه‌ده مدینه‌ده فقه اسلام تمامیله تأسیس قیلنوب، امام مالك کبی امام شافعی کبی بویوك مجتهدلرڭ همتیله معرفتیله فقه مسئله‌لری فقه اصوللری تدوین قیلندی.

حجاز مکتبی، یعنی حجاز فقیهلرینڭ معرفتیله تدوین قیلنمش فقه - خالص ایدی، روما قانونلرینڭ یهود فقیهلرینڭ تأثیرلرندن تمام آزاد قالدی. اولگی عصرده امویلر عصرنده حجاز بوتون اسلام دنیاسنه هر خصوصده مرجع ایدی؛ سیاسی اجتماعی مسئله‌لرڭ هر بری حجاز فقیهلرینڭ فتوالریله حل قیلنور ایدی.

فقه اسلامنڭ الڭ بویوك بر شعبه‌سی، الڭ معتبر بر مکتبی - شویله تأسیس قیلندی.

اصحاب کرامڭ فقیهلری مجاهدلری فتوحات شوقیله دعوت اسلامیه آرزوسیله عراق قطعه‌لرینه استیلا ایتدی، ایران دولتنه‌ده غلبه ایتدی. کلدانیلرڭ ایرانیلرڭ رومانلرڭ اسکی مدنیتلرینه بیشوك هم مرکز اولوب کلمش عراق قطعه‌سی اسلامڭ علومنه فنوننه ادبیاتنه اجتهادینه‌ده بویوك بر مرکز اولدی.

اصحابڭ تعلیماتیله روایتیله، تابعیلرڭ اجتهادیله فقه اسلامڭ بویوك بر شعبه‌سی عراق قطعه‌سنده‌ده تأسیس قیلندی، عاقبت، امام ابو حنیفه حضرتلرینڭ برکتلی بسملهسیله تدوین قیلندی.

حجاز مکتبیله عراق مکتبی آراسنده نظر اختلافی، فروعات اختلافی البته وار ایدی. لکن اساس جهتیله اصول اجتهاد جهتیله مکتبلر تمام متفق ایدی. هر برینڭ اجتهادینه هر خصوص‌ده قران کریم اساس ایدی، هر برینڭ بوتون همتی قران کریمڭ نظمنه منحصر ایدی. نظم: ۱) وضع، ۲) استعمال، ۳) دلالت، ٤) فهم اعتباریله متعدد قسملره تقسیم قیلنوب، عربیلك جهتیله هر بر قسمڭ افاده‌سی مجتهدلرڭ اجتهادلرینه اساس قیلنور ایدی.

سنت نبویه، قران کریم کبی، معتبر ایدی. سنتڭ متنی قران کریمڭ نظمی کبی اعتبار قیلنوب، نظم قران‌ده معتبر قسملرڭ هر بری متن حدیث‌ده‌ده اعتبار قیلنور ایدی.

قران کریم آیت کریمه‌سیله شارع حکیم سنت نبویه‌سی آراسنده فرق یالگز سند جهتیله، روایت جهتیله ایدی. امتڭ الڭ بویوکلری غایت بویوك مهارتله سنتڭ سندلرینی انتقاد ایتدیلر؛ خالص نقدلری زیوفدن تمام تمییز ایتوب، سنت خزینه‌لرینه خالص آلتونلری تدوین ایتدیلر، شریعتڭ الڭ بویوك منبعی تمام پاکلندی. درست، موضوع حدیث غایت کوب ایدی، لکن موضوعلرڭ الڭ اکثری فتنه خبرلرینه، عمل فضیلتلرینه، اولگیلرڭ قصه‌لرینه دائر اولوب، دینی اجتماعی سیاسی مسئله‌لره دائر حدیثلر آراسنده موضوع حدیثلر آز ایدی. حدیث اماملرینڭ بویوك همتلریله شریعت حکملرینه مذهب قوللرینه اساس اولابیله‌چك حدیثلر موضوع حدیثلردن تمام پاکلندی. شرعی اجتماعی مسئله‌لرڭ برینه موضوع

یا ضعیف حدیث مذهبلرنڭ برنده سند قیلنمش اولور ایسه، دیگر مذهبلرنڭ بری دیگر مجتهدلرنڭ بری تدارك ایدر ایدی، شریعت سندیله ثابت اولمش حکم - اثبات قیلنوب، موضوع یا ضعیف حدیثنڭ افاده‌سی رد قیلنور ایدی.

صحابیلرنڭ تابعیلرنڭ مجتهدلرنڭ مذهب اماملرینڭ اجتهادیله همتیله، فقه اسلام قران کریم آیت کریمه‌لرینه، شارع حکیم حضرتلرینڭ ثابت سنت نبویه‌لرینه بنا قیلنوب؛ روما قانونلرینڭ، تورات تلمود تعلیملرینڭ تأثیرلرندن تمام آزاد قالوب، موضوع روایتلرنڭ ضعیف حدیثلرنڭ اثرلرندن تمام پاك اولوب، ایکی عصر ایچنده شریعت اسلامیه تدوین قیلندی؛ انسانیت دنیاسنه معلوم شریعتلرنڭ قانونلرنڭ هر برندن هر جهتله اوستون چیقدی: عدالتلی ایدی، صنفلرنڭ برینه تعصبی یوق ایدی. دولتنڭ عمومی مصلحتلرینی افرادنڭ مصلحتلریله توفیق ایته‌بیلدی، دولت خاطرینه افرادنڭ حقوقلرینی مصلحتلرینی هیچ بر خصوص‌ده اهمال ایتمه‌دی. (روما قانونلری کبی.)

فقه مکتبلرینی جغرافیا اعتباریله تقسیم ایتدك، برینی حجازی، برینی عراقی دیدك. هر بری خالص ایدی، یات ملتلرنڭ قانونلرندن، اولگی امتلرنڭ شریعتلرندن استعاره یوق ایدی، تقلید اثری ده یوق ایدی دیدك؛ بویوك دعوامزنڭ آچیق دلیللرینی‌ده سویله‌دك. فقهنڭ مجمل بر تاریخچه‌سی‌ده یازلمش اولدی، اهمیتلی دعوامز بر حقیقت تاریخیه اولمق اوزره ثابت اولدی. مدنیت قانونلری، دینلرنڭ شریعتلری آراسنده شریعت اسلامیه مرکزی ده تعیین قیلنمش اولدی. یعنی: شریعت اسلامیه منشأ جهتیله‌ده فوق‌العاده ایدی، تدوین جهتیله ده خارق‌العاده اولدی، حقیقت فلسفیه‌سی جهتیله ایسه، اولگی هم شو کونگی حقوقلرنڭ قانونلرنڭ اولگی شریعتلرنڭ هر برندن اوستون چیقدی.

فقه مذهبلرینڭ حقیقتلرینی قیمتلرینی آچیق کوسترمك آرزوسیله، بوراده فقه اصوللرینی‌ده بیان ایته‌یم.

اصول جهتیله اساس جهتیله فقه مذهبلرنده اختلاف یوقدر.

١) اڭ اولگی اصل - قران کریم، کتاب.

کتاب - شریعتنڭ کلیه‌سی، ملتنڭ عمده‌سی حکمتنڭ ینبوعی، رسالتنڭ برهانی، عقلنڭ نوریدر.

کتاب - معنی جهتیله ده نظم جهتیله ده معتبردر.

عربی اولمق صفتیله نظم ده دورت جهت واردر: ۱) وضع جهتی، ۲) استعمال جهتی، ۳) دلالت جهتی، ٤) فهم جهتی.

قران کریم نظمی شو دورت جهت اعتباریله متعدد قسملره تقسیم قیلنوب، اصول فقه کتابلرنده حکملری درجه‌لری تفصیلاتیله بیان قیلنمشدر. بوڭا کوره، اصول فقهڭ بوتون مسئله‌لری نظمڭ افاده‌سنه عربیتنه منحصر اولمشدر.

قران کریم آیت کریمه‌لری قطعیدر، عقلڭ حکمنه خلقڭ مصلحتلرینه هروقت موافقدر، هر بری محکمدر، هیچ بری منسوخ توگلدر، هر بری آچیقدر، هیچ برنده تشابه یوقدر، هر بری عمومیدر، هیچ برنده تخصیص یوقدر. آیت کریمه‌لرڭ هر بری معقولدر، یعنی انسانلرڭ هر برینه امیلرینه ده مفهومدر. مقلد فقیهلر احکام آیت کریمه‌لرینی بر نیچه اونلره حصر ایتمشلر ایسه ده، ادبی دینی اجتماعی سیاسی علمی مسئله‌لره دلیل اولابیله‌چك آیت کریمه‌لر جمله‌لر قران کریمده محصور توگلدر.

۲) سنت - شریعتنڭ قران کریم کبی معتبر بر اصلیدر، الڭ کیڭ بر منبعیدر.

سنت - شارع حکیم حضرتلرینڭ سوزلری اشلری اقراریدر. اصحاب کرامڭ سنتلری ده، شارع حکیم حضرتلرندن نقل اولمق صفتیله، معتبر اولور.

سنت قولیه ده متن جهتی واردر، سند جهتی واردر.

متنڭ معناسی درست اولماز ایسه، حدیث سنت اولمق شرفندن محروم اولور: «اذا رأیت الحدیث یباین المعقول او یخالف المنقول او یناقض الاصول فاعلم انه موضوع علی الرسول.»

متنڭ معناسی درست اولور ایسه، سندڭ صحتی تفتیش قیلنور. سندی صحیح اولور ایسه، سنت سنت نبویه اولوب، قران کریم کبی دلیل اولور. سنت قران کریم کبی عربیدر، افاده‌سی قران کریمڭ افاده‌سی کبیدر.

شارع حکیم اوزینڭ سوزیله فعلیله اقراریله شریعتی بیان ایدر ایدی. امتڭ عالمی ـ شارع حکیمڭ وارثیدر. بوڭا کوره امتڭ عالمی ده شریعتی سوزیله فعلیله اقراریله بیان ایده بیلور.

بوڭا کوره، امتڭ عالمی قدوه اولور، حرکت رهبری اولور، ادب استقامت خصوصلرنده نمونه اولور. یعنی شویله اولمق لازمدر. عالم ده هم علم هم ادب هم استقامت البته شرطدر.

٣) اجماع ـ همه فقیهلرڭ اتفاقلرینه کوره قران کریم کبی سنت نبویه کبی دلیلدر. اجماع قطعی اولور، حکمی عمومی اولور، ابدی اولور.

بنم نظرمه کوره، اجماع البته معتبردر، لکن نظری مسئله‌لرده دلیل اولمق صفتیله توگلدر، بلکه عملی مسئله‌لرده تنفیذ قوتی اولمق جهتیله در. اجماع هیچ بر وقت هیچ بر خصوص ده برهان اولماز، حکمڭ قرارڭ حقلغنه حجت اولماز، بلکه قوتدر، حکمڭ نفوذینی ایجاب ایدر.

اجماع ـ قضا کبیدر، حکمڭ حقلغنه دلیل اولاماز ایسه‌ده، نفوذینی ایجاب ایدر. قضا ـ هر وقت جزئی اولور، اوزینڭ حادثه‌سنه محصور قالور. اما اجماع، مصلحتلره تابع اولمق جهتیله، قانون کبی عمومیت کسب ایدر؛ لکن زمانڭ مکانڭ اختلافنه کوره، هیچ بر وقت ابدیت کسب ایتمز.

اجماع ـ حل اهللرینڭ عقد اهللرینڭ اتفاقلریدر.

حل ـ مسئله‌لری بوتون جهتیله همه فروعاتیله محاکمه ایتمك. حل ـ علوم نوریله معارف ضیاسیله اولور.

عقد ـ بوتون فروعاتیله محاکمه قیلنوب، حل قیلنمش مسئله‌لرڭ حکملرڭ یا قبولنه یا ردینه قرار ویروب، قرارلری تنفیذ ایتمك. عقد ـ هر حال‌ده قوت، شوکت اعانه‌سیله اولور.

بوڭا کوره، اجماع برهان توگل، قوتدر. بوڭا کوره، بش اون فردڭ یاخود اقلیتڭ مخالفتی اجماعڭ اهمیتنه نفوذینه خلل ویرمز. بوڭا کوره، اجماع ده عصمتی شرط ایتمك حاجت اولماز. بوڭا کوره، اجماعڭ قرارنده ابدیت عمومیت لازم اولماز.

غایت مهم شو حقیقت فقیهلرڭ اهل کلامڭ کوزلرندن غائب اولمامش اولسه ایدی یارار ایدی . اجماعڭ فائده‌لرندن امت محروم قالماز ایدی . اولگی اجماعلرڭ قراریله امتڭ اللری آیاقلری باغلانماز ایدی، حجه‌لك مسئله‌لرنده او قدر بویوك اختلاف اصولیونڭ فکرینی ده یورماز ایدی .

٤) قیاس ـ «روزه» ده (١٢٦-١٧٩) صحیفه‌لرنده قیاس مسئله‌لرینی تمام تفصیلاتیله بیان ایتمش ایدم .

٥) مصلحت ـ احکام عادیه ده دلیل اولابیلور . حکمڭ مشروعیتنده خالص بر فائده قطعیه معلوم اولور ایسه، او حکم ـ مصلحت اقتضاسیله ـ ثابت اولور . سماوی مدنی قانونلرڭ بوتون اهمیتلری یالڭز مصلحتلرینه کوره اولور .

مصلحت ده ایکی شرط واردر: ١) بری قطعیلك . قطعی اولماز ایسه، دلیل اولاماز . ٢) خالص اولمق یاخود راجح اولمق . یعنی مصلحت مفسده دن تمام پاك اولمق، یا خود مفسده‌سندن آرتق اولمق .

٦) استصحاب ـ اوّل ده حکمڭ ثبوتیله حال ده ثبوتنه، یا خود حال ده ثبوتیله استقبال ده ثابت اولاچغنه استدلال ایتمك .

٧) براءت اصلیه ـ حکمڭ ثبوتنه دلیل بولنماز ایسه، براءت عقلیه طبیعیه اقتضاسیله حکمڭ عدمی ثابت اولور .

٨) استحسان ـ اصول کلیه مقابلنده مصلحت جزئیه‌یی اعتبار ایتمك . مثلاً: «ال ده یوقماللری صاتمق باطلدر» کلیه‌سنه مخالف ایسه ده، سلم تجویز قیلندی، فقیرلوڭ حاللرینی تسهیل ایتمك مصلحتیله . استحسان مصلحتڭ بر نوعیدر . دیمك، شریعت اسلامیه ده مصلحت مطلقاً معتبر در، اصول کلیه‌لرڭ برینه مخالف اولسه ده اولماسه ده .

٩) سد ذریعه ـ مفسده مترتب اولابیلور ایسه، حکمی منع ایتمك .

سد ذریعه ـ شریعتڭ روحیدر، غایه‌سیدر، انتظامی محافظه وسیله‌سیدر . هیئت اجتماعیه انتظامنه خلل ویره بیله‌چك مفسده‌لرڭ هر بری البته ممنوع اولور . مصلحت حکمڭ مشروعلگنه، مفسده ممنوعلگنه البته دلیل قیلنه بیلور .

١٠) عوائد ـ عادت سوزیناڭ جمعیدر. خلقڭ عادتلرینی شریعت اقرار ایدر. توارث طریقیله منقول، یاخود طبیعت اقتضاسیله ضرور یا مقبول عادتلر حکمڭ ثبوتنه دلیل اولابیلور. اسلام بدوی عربلرڭ باطل عادتلرینی منع ایتمش ایسه ده، گوزل عادتلرینی اقرار ایتدی. عادتلرڭ درجه‌لری متفاوتدر عادتڭ حکمی نه قدر نافذ ایسه، حکمڭ مشروعلگی او قدر مطلوب اولور.

شو کتابڭ (١٦-٢٣) صحیفه‌لرنده بیان قیلنمش احکام وفاقیه عوائد بابنه داخلدر.

١١) استقراء، ١٢) برهان اندراج، ١٣) برهان تلازم، ١٤) برهان تعاند ـ شو صوڭ دورت اصل کتب منطقیه ده بیان قیلنمش استقرا هم قیاسڭ عینیدر.

شو اون دورت اصل دورت مذهب امامری نظرنده احکام شرعیه دلیلی اولابیلور. اون دورت دلیلڭ اولگی دورتی اصول کبی اعتبار قیلنوب، بقیه‌سی فروع کبی اعتبار قیلنمشدر.

شو کتابڭ (٨ ـ ١٣) صحیفه‌لرنده ـ اجتماعی سیاسی ادبی حکمرڭ دلیللری حقنده نظرمی آچیق یازدم.

یکرمی اوچ سنه ایچنده شریعت اسلامیه شارع حکیمڭ لسانیله تبلیغ قیلندی، صحابیلرڭ تابعیلرڭ امامرڭ اجتهادیله ایکی عصر ایچنده تدوین قیلندی. امتڭ بوتون اجتهادی شارعڭ نصوصلرینه سنتلرینه روایت هم عربیت دائره‌لرینه محصور قالوب، فقه اسلام صاف قالدی، اسکی مدنیتڭ قانونلرندن اولگی دینلرڭ شریعتلرندن استعاره یوللری تمام باغلی ایدی. لکن اجتهاد روحی غایت قوتلی ایدی، استنباط عقلی تمام حریتلی ایدی. معصوم امت گوزل هم تمام صاف فقه تدوین ایتدی. مقتدر امامرڭ قلمیله غایت گوزل تمام جامع کتابلر تألیف قیلندی. گوزل ایدی، ینه گوزل اولاچق ایدی.

لکن مهلك هم دهشتلی بلیه اولمق اوزره، اجتهاد قاپولری تمام قاپاندی، اسلام فکرینه قوتلی هم اوزون سکته عارض اولدی. روح اویودی، فکر سوندی؛ فقیهلك روایت حفظ ایتمکدن، متون یازمقدن، متونلره شرح هم

حاشیه باغلامقدن، فتاوی آرامقدن عبارت اولوب قالدی. خلقیله برابر شریعت اسلامیه ایندی، مدنیت دنیاسنده انسانیت کوزنده اعتباری قالمادی.

شو کتابڭ ٥ ـ ٦ ـ (١٦-١٠) صحیفه‌لرنده اجتهاد مسئله‌سنه نظرمی آچیق یازدم، یالگز اجتهاد شرفی توگل، بلکه تشریع اقتداری ده شارعلك اقتداری ده امت اسلامیه‌ده البته واردر، دیدم. بویوك دعوامی قطعی برهانیله ده اثبات ایتدم.

بن تقدیس لسانیله اعتراف ایدرم، عربیات کبی فقه کبی حدیث کبی علوم اسلامیه‌یی تدوین خصوصلرنده سلف کرامڭ خدمتلری همتلری غایت بویوك ایدی. یر یوزنده هیچ بر ملتده هیچ بر امتده او قدر برکتلی سرعتلی تمدن اثرینی تاریخ کوزی کورمه‌مشدر. ادب اهللرینڭ حدیث امامارینڭ فقه مجتهدلرینڭ او قدر خارق‌العاده حفظاری تألیفلری بزم سلفڭ شرفنه مخصوص بر امتیازدر.

سلف همتیله فقه اسلام تدوین قیلندی، فقه مکتبلرینڭ فقه مذهبلرینڭ هر بری گوزل ایدی. اجتهاد قاپولری فقیهلرڭ هر برینه آچیق ایدی، فتوی کرسیلری مجتهدلرڭ هر برینه تقدیم قیلنور ایدی. فکر حر ایدی، لسان حر ایدی، اهلیتنه کوره هر بر انسان اوزینڭ حقوقنه حرمتنه نائل اولور ایدی. انسانلرڭ نظرلری مختلفدر، فهم درجه‌لری ده متفاوتدر. بوڭا کوره، اختلاف چیقدی، فقه مذهبلری مختلف اولدی، اختلاف البته طبیعی ایدی، ضرری یوق ایدی، بلکه مطلوب ایدی.

لکن اجتهاد اختیاریله، تشریع اقتداری آراسنده‌گی غایت مهم فرق اعتبار قیلنمادی. بوڭا کوره، شریعت اسلامیه‌ده بویوك بر آنارشی، اسلام دولتلرنده اسلام عائله‌لرنده بویوك بر انتظامسزلق قرار ایتدی؛ فائده ویره بیله‌چك مذهب اختلافلری، بوڭا کوره، عاقبت، ضرر اولدی.

درست، اهل آدملرڭ هر برینه اجتهاد حقی اجتهاد اختیاری تسلیم قیلنمق البته تیوشدر. لکن تشریع حقی، یعنی اجتماعی سیاسی مدنی مسئله‌لرده دستور اولاچق قانون وضع ایتمك حقی یالگز اجماع اهلنه هیئت اجماعیه اقتدارینه تخصیص قیلنمق لازم ایدی.

اولگی عصرده صحابیلرنڭ تابعیلرنڭ بویوكلری مجتهد ایسه‌لرده، حادثه‌لرنڭ جوابلری شوری قراریله ویرلور ایدی؛ تنفیذ خصوصلرنده انفراد یوق ایدی، تنفیذ بر هیئتنڭ بر جماعتنڭ حقی ایدی. شریعت اسلامیه‌ده اجماعنڭ بوتون اهمیتی‌ده شو ایدی، اجماع ـ حکمنڭ دلیلی توگل، بلکه تنفیذ قوه‌سی ایدی. اجتهاد ـ البته مجتهدنڭ علمیله اولور، لکن قانون اولمق، عمل دستوری اولمق جماعتنڭ قراریله قوتیله اولور.

«ید الله مع الجماعه.»

فقیه مجتهد سلفلرنڭ غایت بویوك خدمتلرینی بن تقدیس ایدرم، احترام ایدرم. لکن نه قدر بویوك ایسه‌ده، یالگز بر مجتهدنڭ نظری اجتهادی شریعت اولاماز، یعنی اجتماعی مدنی سیاسی مسئله‌لرده قانون اولاماز، عمل دستوری اولاماز.

مذهبلرنڭ هر بری بلکه روایتلرنڭ هر بری شو کونه قدر اسلامیت دنیاسنده بر شریعت کبی اعتبار قیلنوب، شریعت اسلامیه‌ده آنارشیلق دوام ایتدی؛ هر بر مسئله‌ده جوابلرنڭ اختلافنه کوره، هیچ بر مسئله‌ده شریعت اسلامیه حکمی قوتلی توگل ایدی. شو آنارشیلق بلیه‌سندن قوتولمق آرزوسیله مذهبلرنڭ برینه تقلید ضرور اولدی، اسلام مملکتلری دورت بش مذهبنڭ برینه باغلانوب قالدی، یعنی دوا ـ خسته‌لکدن زیاده مهلك ایدی، قران کریم مذهب قوتیله نسخ قیلندی، اهل اسلامنڭ وجودی‌ده فکری‌ده اویودی.

فقه مذهبلرینی یالگز شو جهتله انتقاد ایدرم. لکن انتقادم مذهبلرنڭ اوزلرینه توگل، بلکه امتنڭ عملنه امتنڭ استفاده‌سنه عائددر. مذهبلرنڭ هر برینی امت شریعت اولمق اوزره قبول ایتدی، هر بریله عمل ایتدی، بوڭا کوره اجتماعی سیاسی حکملرنڭ هر برنده هر وقت اختلاف دوام ایتوب، شریعت اسلامیه‌ده قرارسزلق اورونلاشدی.

مذهبلرنڭ هر بری، دیه‌لم، تمام گوزلدر. لکن هر بری عمل دستوری اولاماز. عمل دستوری اولابیلمك ایچون، مذهبلرنڭ برینی، یاخود، مسئله‌سنه کوره جوابلرنڭ برینی اجماع قراریله انتخاب ایتمك لازمدر.

اجتهاد ـ اهل آدملرڭ هر برینڭ حقیدر، بلکه وظیفه‌سیدر. لکن تشریع اقتداری، یعنی، عمل دستوری اولابیله‌چک قانونلری وضع ایتمک اقتداری ـ مخصوص بر جماعت آلنه بر هیئت اجتماعیه معرفتنه تخصیص قیلنمق لازمدر.

اهل آدملره اجتهاد حقی تسلیم قیلنور ایسه، تشریع اقتداری هیئت اجماعیه معرفتنه خاص اولور ایسه، هر بر خصوص ده مقدس شریعتڭ آچیق جوابی زمانڭ حالڭ خلقڭ حاجتنه کوره حاضر اولور، نظرلرڭ اختلافی‌ده برکت اولوب، شریعتڭ قرارسزلغنه سبب اولماز، مدنیتڭ ترقیاتیله برابر فقه اسلام همان همان تکمیل قیلنور، تکامل یولنده دوام ایدر.

اسلامڭ بوتون تعلیملرینی مقدس شریعتڭ همه اساسلرینی شو کتابڭ طار صحیفه‌لرنده ایجاز لسانیله اجمال ایتدم، آچیق یازدم. شریعت اسلامیه حقیقتی، اصوللری منبعلری قران کریمڭ مطلبلری، سنت نبویه بیانلری، فقه تاریخی، فقیهلر نظرنده فقه اصوللری، اولگی عصرده اسلامیت درجه‌سی حقانیت لسانیله یازلدی.

کتابڭ (١٦ ـ ٢٣) صحیفه‌لرنده سماوی شریعتلرڭ حکملرینی تقسیم ایتدم؛ (١١ ـ ١٦) صحیفه‌لرده تشریع وظیفه‌لرینه امتڭ اقتدارینی برهانیله اثبات ایتدم. فقهڭ اصوللری حکملرڭ دلیللری منبعلری خصوصنده نظرمی‌ده حریتله یازدم. (٦٣ ـ ٦٧) صحیفه‌لرده بیان قیلنمش اصول اوستنه تاریخ شهادتی، حیات تجربه‌سی، عقلڭ دلالتی، اجتماع حاجتی ده اصول اولمق اوزره معتبردر دیدم.

قران کریم آیت کریمه‌لرینی، شارع حکیم حضرتلرینڭ بوتون سنت نبویه‌لرینی، صحابیلرڭ تابعیلرڭ مجتهدلرڭ همه اجتهادلرینی اولگی ملتلرڭ قانونلرینی اولگی دینلرڭ همه شریعتلرینی، شوکونگی مدنیتڭ بوتون حقوقلرینی علوم اجتماعیه‌لرینی تمامیله احاطه ایتوب، حیاتڭ تجربه‌سیله تاریخڭ شهادتیله عقلڭ دلالتیله زمانڭ طلبیله‌ده استفاده ایده طورور ایسه‌ک، اسلامڭ قران کریمڭ شریعت اجتماعیه‌سی بوتون قوتیله بوتون کمالیله مدنیت دنیاسنده ظاهر اولوب، مقبول اولور ایدی؛

مدنیت حقوقلری آراسنده شریعت اسلامیه عدالتیله احاطه‌سیله امتیاز کسب ایدر ایدی.

بوتون اهل اسلام عقیده‌سنده قران کریم عمومیدر، ابدیدر، شریعت اسلامیه معجزدر، مثلی بولنماز؛ انسانلرڭ همه حاجتلرینه الڭ بویوك ایده‌آللرینه اسلامیت وفا ایدر. لکن، انصاف لسانیله اعتراف ایده‌یك، کتب فقهیه‌ده‌گی شریعت اسلامیه عمومی اولاماز، ابدی اولاماز، معجز اولاماز، همه انسانلرڭ همه حاجتلرینه وفا ایتمز. عظمتلی استقبالمزه املمز وار ایسه، شو حقیقتی شو کون اعتراف ایده‌یك.

بوتون اهل اسلامڭ عقیده‌سنه مناسب معجز بر شریعت اهل اسلام النده بولنمق البته لازمدر. شو کونگی مدنیت حقوقلری آراسنده هر جهتله ممتاز فقه اسلام تدوین ایتمك ملتڭ ذمه‌سنه معرفتنه یوکله‌نمش بویوك امانتدر، مهم وظیفه‌در. بوتون کمالیله بوتون جمالیله قران کریمی انسانیت کوزینه مدنیت دنیاسنه کوسترمك قران کریم حرمتی شارع حکیم حقی حضورنده امتڭ بویوك بر وظیفه‌سیدر.

شو بویوك وظیفه، هر نه قدر آغر ایسه‌ده، اسبابڭ حاضرلگنه ملتڭ همتنه ایماننه کوره، آسان بر وظیفه‌در: مدنیت دنیاسنده علوم حرملرینڭ هر بری تمام آچیقدر، ملت بالالری او حرملرڭ هر برندن هر وقت استفاده ایده‌بیلور؛ قران کریم علوملری سلف قلمیله غایت گوزل حاضرلنوب، بزه قالمشدر؛ شارع حضرتلرینڭ همه سنت نبویه‌لری مجتهدلرڭ بوتون اجتهادلریله برابر آثار اسلامیه‌ده تمامیله صاقلانمشدر.

شو قدر بویوك حاضرلك شو کون اسلامیت النده البته واردر.

اهل اسلامڭ هر برینه فکر حریتی تأمین قیلنوب، اهل آدملرڭ هر برینه اجتهاد حقی تسلیم قیلنور ایسه، شو حاضرلك برکه‌سنده فقه اسلام کمالنه واصل اولابیلور؛ مدنیتڭ بوتون حاجتلرینه شو تقدیرده شریعت اسلامیه تمام وفا ایده‌بیلور. حریت برکه‌سیله اجتهاد رحمتیله حاصل اولابیله‌جك اختلافلر اجماع قوتیله شورا قراریله انتخاب قیلنوب، قانون اسلام یعنی حقوق مجله‌سی عدلیه مجله‌سی تدوین قیلنور ایسه، مذهب

اختلافنه مترتب اولاچق حرج قالماز. اسلام قانونی الڭ کیك الڭ منتظم قانون اجتماعی اولور.

استقبالمزی عزتمزی مدنیت ده اسلامیت ده، اسلامیتی ده قران کریم ده سنت نبویه ده اولگی عصرلرڭ اثرلرنده آرامق تیوشدر.

سعادت عصری، ابوبکر عمر عصری اهل اسلامڭ غایه‌سیدر، ایده‌آلیدر.

او مبارك عصرڭ کامل حریتی، اقتصاد سیاست خصوصلرنده تام عدالتی، هر خصوص ده غایت صاف امانتی ـ البته اسلامیتڭ ده بلکه بوتون انسانیتڭ ده ایده‌آلیدر.

هجر گوشه‌لرینه شو کون تمام طاشلانمش قران کریم سنت نبویه مدرسه‌لرمزده کلیه‌لرمزده درسلرڭ اساسی قیلنور ایسه، شروح حواشی فتاوی خرابه‌لرنده دفن قیلنمش شریعت اسلامیه قوتلی روحیله عدالتلی حکمیله یر یوزینه چیقار ایسه، اهل اسلامڭ فکری عقای تقلید قیودلرندن حریت قوتیله آزاد قیلنور ایسه، اهل آدملرڭ هر برینه اجتهاد حقی تسلیم قیلنوب، تشریع اقتداری بر هیئت اجماعیه معرفتنه خاص اولور ایسه، شو تقدیرده

شریعت اسلامیه مدنیت قانونلری حقوقلری آراسنده امتیاز کسب ایدر، عدالتیله ده، حقلغیله ده، وفاسیله ده قانونلرڭ هر برندن البته اوستون اولور.

شو علویتلی مقصد یولنده سعی ایتمك اهل اسلامڭ شو کونگی وظیفه‌سیدر.

دینی اداره‌لر تشکیلاتی حقنده‌غی سیکسیه‌دن اسییزد مجلسینه داقلاد.

سیکسیه اوزینڭ بر نیچه مجلسنده دین ایله حکومت آراسنده‌غی مناسبت نیچوك بولورغه کیره‌کلك مسئله‌سن مذاکره ایتوب، دین حکومت‌دن آیرلوب، آیرلماو کیله‌چك مجلس مؤسسه‌ده حل ایتله‌چك اولدیغندن دینی اداره‌لر حقنده اوشبو فکرگه کیلدی:

۱)اورنبورغ محکمهٔ شرعیه‌سینه تابع مسلمانلرنڭ وحاضردن تابع بولورغه تله‌وچی قزاق قرداشلرمزنڭ دینی احتیاجلرن اوته‌ب طورو اوچون اورنبورغ محکمهٔ شرعیه‌سی اوچون موقت یاڭاهیئت توزورگه وآڭا خدمتلر بیلگوله‌رگه.

۲)کیله‌چکده دین حکومتدن آیرلسه وآیرلماسه دینی اداره‌لرمز ره‌وشده قایلرده بولورغه کیره‌کلكنی بیلگوله‌رگه.(بوحقده لائحه‌لر حاضرله‌و مخصوص کامیسیه‌گه تابشرلدی.)

محکمهٔ شرعیه اوچون موقت هیئت وآڭا خدمتلر حقنده قاضی صالح جان اورمانف‌نڭ محکمهٔ شرعیه‌نڭ حاضرگی اشلری، موقت هیئت وآڭا خدمتلر حقنده‌غی داقلاد ولائحه‌سی سیکسیه مجلسلرنده مذاکره ایتلوب بعض اوزگارشلر ایله قبول ایتلدی.

I

محکمهٔ شرعیه‌نڭ موقت اشلری.

۱)عادتی اشلری.

۲) مسلمانلرنڭ بارچه دینی اشلرن نظارت مثلا امام ومؤذنلرنی تصدیق آنلرنی عزل، محله آچدرو، مسجد صالورغه رخصت بیرو، دینی مکتب ومدرسه‌لرگه هم روس مکتبلرنده‌وعموما دنیاوی معلومات‌بیره طورغان مکتبلرده دین درسلرینه نظارت ایتو، مسلمان عسکرلرینڭ دینی احتیاجلری اوته‌لوگه، عسکری اماملرغه نظارت ایتو.

۳)اسلام دینینه کروچیلر حقنده کیره‌کلی تدبیرلرنی قیلو.

٤)وقفلر تصدیق ایتو.

۵)محکمهٔ شرعیه‌ده تعطیل کونلرینی جمعه وباشقه دینی ملی وطنی بەیره‌ملرده یاصاو.

٦)محکمهٔ شرعه‌اوز اچنده هم آنڭ ایله مسلمانلر آراسنده بولغان بارچه یازو وکاغدلرنی تورك - تاتار تلنده یوریتو. روس محکمه‌لرینه کیته طورغان کاغدلرنی روسچه ترجمه‌سی ایله یوریتو.

۷)محله تشکیلاتی یاصاتورغه حاضردن باشلاو.

II

محکمهٔ شرعیه‌نڭ موقت هیئتی.

بوڭاچه بولغان مسلمان اسییزد وصاۋیشچانیه‌لرینڭ قراروتله کلرینه وحاضرده‌گی خدمتنڭ کوبلکینه قاراب محکمهٔ شرعیه‌نڭ موقت هیئتی اوشبو ره‌وشده بولسون دیه قرار بیردی.

۱)بر مفتی آلتی قاضی‌دن‌عبارت اولوب بارچه‌سی دین علماسندن بولور. قاضیلردن برسینی اچکی اورداقزاقلرندن بولسون دیه قزاق وکیللری تله‌ك بیان ایتدیلر. بو تله‌ك سیکسیه طرفندن معقول کورلدی. اسییزد طرفندن قبول ایتلدی‌شولایوق اسییزد، قاضیلردن برسنی خاتونلر بولور دیه قرار بیردی.

۲)مفتی وقاضیلرنی حاضردن اسییزد کورسه‌تور.

۳)دینی مکتب ومدرسه‌لرگه نظارت اوچون مفتی وقاضیلر مسئولیتی تحتنده متحصص کشیلر چاقرلور.

علاوه: محکمهٔ‌شرعیه، معارف اشلرنده متحصص ذاتلردن عبارت صاۋیشچانیه یاصاب مدرسه ودینی مکتبلر حقنده قرارلر یاصار وشول قرارلرغه موافق عمل ایته‌ر.

III

محتسبلك وآنڭ خدمتلری.

یوقاروده صانالغان خدمتلرنی محکمهٔ شرعیه قولینه بیرلورگه قرار یاصالغاچ محکمهٔ شرعیه ایله محله آراسنده واسطه بولورلق ینه بر اداره کیره‌کلك لازم طابلدی. سیکسیه بو اداره‌نی محتسبلك اداره‌سی دیه آتاب آڭا اوشبو خدمتلرنی بیلگوله‌دی.

۱)محکمه شرعیه‌نڭ هر بر امام وتدبیرلرن امام ومتولیلرگه یتکرو. متریقه دفترلری طاراتو وآنلرنی جیوب محکمهٔ شرعیه‌گه بیه‌رو، تصدیق قیلنغان امام ومؤذنلرگه محکمهٔ شرعیه طرفندن بیه‌رلگان اوقازلرنی طابشرو. دینی مکتب ومدرسه‌لرگه نظارت کبی اشلر اوستینه عائله نزاعلری،تقسیم ترکه مسئله‌لری حقنده محکمهٔ شرعیه طرفندن بیرلگان تعلیمات بوینچه عمل قیلور.

۲) وقفلرغه نظارت ایته‌ر، متولیلرنڭ حسابلرن قاراب محکمهٔ شرعیه‌گه بیه‌رر.

IV محتسب‌لك هیئتی.

۱ بر محتسب تخمینا ایللی مڭ نفوس‌که شول دائره‌نڭ امام و متولیلری صایلاب قویلور. و آنی محکمهٔ شرعیه تصدیق ایته‌ر.

۲) هر محتسب‌که بر سیکریتار ـ کاتب قویلور.

۳) شول دائره خلقی کیره‌ك طابسه‌لر محتسب‌که یاردم‌که بر نیچه کشی صایلاب قویارلر.

V محکمهٔ شرعیه هیئتی اوچون اسمیته

مفتی‌که	یلغه	۶۰۰۰	مجموعسی	۶۰۰۰ صوم
آلتی قاضی‌غه	»	۴۸۰۰دن		۲۸۰۰۰ »
سیکریتار هم معارف شی اوچون متخصص‌لرغه				۱۴۰۰۰ »
				۶۵۰۰۰ »
محکمهٔ شرعیه خادملرینه یاغو یاقترتو و باشقه‌لرغه.				۱۱۳۰۰۰ »

VI محتسب‌لرگه مغاش.

هر دائره اوچون بر محتسب‌که مغاش محکمهٔ شرعیه‌دن بیرلور آلتی مڭ ایکی یوز حله‌که تخمینا ۶۰ محتسب کیره‌ك بولور. یلغه ۱۲۰۰ صوم مغاش‌دن ۷۲۰۰۰

علاوه ـ محتسب‌نڭ سیکریتارینه هم محتسب‌که یاردم‌که صایلاب قویسه‌لر آنلرغه، شول دائره خلقی اوزی بیرر. شولایوق محتسب‌که مغاش آرتدررغه تله‌سه‌لر، اوزلری بیرر.

بتون مصارف ۲۰۰،۰۰۰ و ۱۸۵۰۰۰

VII آقچه طابو یوللری.

۱) نکاح وقتنده ۲۵تین‌دن کیم آلنماو شرطی ایله آتالغان مهردن صومینه بر تین صالوم آلنور. یلغه ۶۰ ـ ۷۰ مڭ نکاح بولا بوندن تخمینا ۸۰۰۰۰

۲) محکمهٔ شرعیه نظارتنده بولغان وقفلرنڭ کیترگان داخودلرندن محکمهٔ شرعیه اوچون صومینه بش تین صالوم آلنور بوندن ۲۰،۰۰۰

۳) آول محله‌لرینه ۲۰ اویاز شهر محله‌لرینه ۲۵ ولایت شهری محله‌لرینه ۵۰صوم صالنور بوندن تخمینا ۱۰۰،۰۰۰

۲۰۰،۰۰۰ صوم

۱۹۱۷ نچی یل ۹ نچی مای‌ده اسییزد مجاسنده اوقلوب بر آغزدن تصدیق ایتلدی.